

บทบาทของพระแม่เมืองกับความสุขของคนในครอบครัว และคนในบ้านเมือง

ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต *

บทคัดย่อ

พระแม่เมืองหรือพระมเหสีในวรรณคดีนิทานของไทยประเภทลายลักษณ์มีบทบาทสำคัญต่อการรังสรรค์ความสุขของคนในครอบครัวและของคนในบ้านเมือง สำหรับบทบาทในครอบครัวนั้นพระแม่เมืองมุ่งให้เกิดความสุขกายและสุขใจแก่ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่สามี พระแม่เมืองช่วยโน้มน้าวใจคนในครอบครัวไม่ให้ทำผิดและช่วยป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ให้แก่เขาเหล่านั้น บทบาทดังกล่าวสะท้อนความซื่อสัตย์และความจงรักภักดีที่พระแม่เมืองมีต่อสามี รวมทั้งความรักและความห่วงใยที่มีต่อคนในครอบครัว นอกจากนี้จะเลี้ยงพระโอรสและพระธิดาให้เติบโตและรู้จักหน้าที่แล้วพระแม่เมืองยังปลูกฝังคุณธรรมให้แก่พระโอรสและพระธิดาด้วย การกระทำดังกล่าวนับว่าช่วยสร้างพลเมืองที่ดีให้แก่สังคมและบ้านเมือง บทบาทที่กล่าวมาข้างต้นเป็นหน้าที่หลักของพระแม่เมืองในฐานะพระมเหสีและพระมารดาซึ่งก็ตรงกับหน้าที่ของภรรยาและของมารดาทั่วไปในสังคม มีข้อสังเกตว่าบทบาทของพระแม่เมืองเพื่อความสุขของคนในครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อความสุขของสามีนั้นเป็นเรื่องสำคัญที่มีการเน้นย้ำและปรากฏในคำสอนของพระแม่เมืองที่ทรงสอนพระธิดาให้ทำตามอย่างเมื่อได้เป็นมเหสี บางครั้งพระแม่เมืองช่วยปฏิบัติราชการและให้กำลังใจสามีหรือพระญาติวงศ์ให้ปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ นอกจากนี้พระแม่เมืองยังสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ในขณะที่สามีทรงแก้ไขไม่ได้ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความมีสติในช่วงวิกฤต ความฉลาด และความเป็นผู้นำ แม้ว่าตามปรกติจะเป็นเพียงผู้ตามที่ดีของสามีเท่านั้น ส่วนด้าน

* ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต

อ.บ. (เกียรตินิยม),

อ.ม., อ.ด., ภาษาไทย จุฬาฯ

รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความสุขของคนในบ้านเมือง พระแม่เมืองสามารถปกครองประเทศได้ในขณะที่พระสวามีมิได้อยู่ในบ้านเมืองหรือเจ็บป่วย นอกจากนี้ยังสามารถสรรหาคนที่ดีมาเป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่แทนที่กษัตริย์พระองค์เดิมที่สวรรคต นอกเหนือจากนี้พระแม่เมืองบางองค์ยังสามารถต่อสู้กับศัตรูของบ้านเมืองได้อีกด้วย แม้ว่าบทบาทข้อหลังนี้จะพบน้อยในวรรณคดีนิทานสมัยโบราณแต่ก็เห็นได้ชัดเจนในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์บางเรื่อง ซึ่งเป็นสมัยที่สถานภาพและความรู้ของผู้หญิงมีสูงกว่าในสมัยก่อน หน้าที่พิเศษดังกล่าวสะท้อนบทบาทของพระแม่เมืองนอกเหนือจากที่มีอยู่ในครอบครัวแล้วยังแสดงถึงความรักที่มีต่อราษฎรและความสามารถด้านการปกครองที่ทัดเทียมชาย การศึกษาค้นคว้านี้ทำให้เห็นพฤติกรรม ความมีน้ำใจ และความฉลาดของพระแม่เมืองในฐานะแม่ เสนี พระมารดา และผู้ปกครองที่มีอิทธิพลต่อความสุขสมบูรณ์ของคนในครอบครัวและของคนในบ้านเมืองอย่างชัดเจน

๑. ความนำ

โดยมากตัวเอกฝ่ายหญิงในวรรณคดีไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณคดีไทยโบราณมีลักษณะเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ แต่ในบางเหตุการณ์หรือบางสถานการณ์ก็สามารถมองเห็นลักษณะความเป็นผู้นำหรือสติปัญญาของตัวเอกฝ่ายหญิงบางตัวในวรรณคดีไทยได้อย่างชัดเจน ลักษณะความเป็นผู้นำหรือสติปัญญาของตัวเอกฝ่ายหญิงดังกล่าวเป็นอย่างไร และมีปรากฏในวรรณคดีไทยเรื่องใดบ้างเป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา

๒. วัตถุประสงค์

บทความเรื่องนี้มุ่งศึกษาบทบาทของพระแม่เสนีในวรรณคดีไทยว่ามีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์ความสุขให้แก่คนในครอบครัวและแก่คนในบ้านเมืองอย่างไรบ้าง

๓. สมมุติฐาน

การศึกษาค้นคว้านี้ตั้งสมมุติฐานว่าพระแม่เมืองมิได้มีบทบาทในการรังสรรค์ความสุขให้แก่คนในครอบครัวเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสรรค์ความสุขให้แก่คนในบ้านเมือง

ด้วย บทบาทเหล่านี้แสดงให้เห็นสติและปัญญาในการแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้า ลักษณะ
ความเป็นผู้นำ ความมีน้ำใจ และความสามารถด้านการเมืองการปกครองของพระแม่เมือง
ได้เป็นอย่างดี

๔. ข้อตกลงเบื้องต้น

๑. คำว่า “พระแม่เมือง” ในบทความนี้ใช้หมายถึงพระมเหสีของกษัตริย์เมืองใดเมือง
หนึ่งซึ่งมีได้มากกว่า ๑ องค์หากกษัตริย์เมืองนั้นมีมเหสีหลายตำแหน่งหรือหลายองค์

๒. ในวรรณคดีนิทานลายลักษณ์ของไทยมิใช่จะปรากฏบทบาทของพระแม่เมืองที่สร้าง
ความสุขให้แก่คนในครอบครัวและแก่คนในบ้านเมืองทุกเรื่อง ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัย
จึงจำเป็นต้องเลือกสรรแต่เฉพาะนิทานไทยประเภทลายลักษณ์ที่ปรากฏบทบาทของพระมเหสี
อย่างเด่นชัดเท่านั้น นิทานดังกล่าวมีจำนวน ๑๒ เรื่อง ได้แก่ รามเกียรติ์ สมุทรโฆษ มโนห์รา
อิเหนา โคบุตร ลักษณะวงศ์ สิงหไกรภพ สังข์ทอง ขุนช้าง-ขุนแผน พระอภัยมณี แก้วหน้าม้า
และพระนลคำหลวง

๕. เนื้อหา

เนื้อหาของบทความเรื่องนี้แบ่งเป็น ๒ หัวข้อ ได้แก่ บทบาทของพระแม่เมืองกับความ
สุขของคนในครอบครัว และบทบาทของพระแม่เมืองกับความสุขของคนในบ้านเมือง

๕.๑ บทบาทของพระแม่เมืองกับความสุขของคนในครอบครัว

บทบาทพระแม่เมืองกับความสุขของคนในครอบครัวสะท้อนให้เห็นจากรวรรณคดีไทย
หลายเรื่อง ในที่นี้จะพิจารณาจากบทบาทของพระแม่เมืองดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ บทบาทของพระแม่เมืองกับการปรนนิบัติคนในครอบครัวให้มีความสุข

โดยทั่วไปผู้หญิงคิดว่าการได้อยู่กับสามีและลูกและมีโอกาสได้ปรนนิบัติสามีและลูกให้
มีความสุขเป็นหน้าที่โดยตรงของตนไม่ว่าจะอยู่ในยามทุกข์หรือยามสุขก็ตาม แม้พระแม่เมืองก็มี
ความคิดอย่างเดียวกันนี้ บทบาทดังกล่าวของพระแม่เมืองพบได้ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น

ในเรื่องพระนลคำหลวง ผู้อ่านจะเห็นบทบาทของพระนางทมยันตีในฐานะพระแม่เมือง
ของนครนิษัตรีที่ยอมร่วมทุกข์กับสามี เมื่อพระนลแพ้นันสกาจนกระทั่งเสียบ้านเมืองรวมทั้ง

ทรัพย์สมบัติทั้งหลายแก่พระบุษกรผู้เป็นอนุชาพระนางมัยนัตยยอมออกเดินป่ากับสามีทั้ง ๆ ที่พระนางไม่เคยทรงลำบากมาก่อน ทั้งยังถูกพระบุษกรบีบคั้นด้วยการสั่งห้ามชาวบ้านชาวเมืองมิให้ช่วยเหลือด้วยการให้อาหารหรือที่อยู่แก่พระนล ต่อมาแม้พระนลจะทรงชี้ทางให้นางเดินทางแยกจากพระองค์ไปในทิศทางที่จะพบเมืองใหญ่และขอพักพิงได้ นางก็ยังยืนยันที่จะยอมลำบากเป็นเพื่อนพระสามีโดยไม่ยอมทอดทิ้งพระสามี (พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐ : ๑๑๓) ดังจะเห็นได้จากคำพูดของพระนางมัยนัตยต่อไปนี้

เสียเมืองเสียทรัพย์แม่	ผ้าทรง หมดแล
ข้าอดเจียนพระองค์	จักม้วย
จะทิ้งพระเดิנדง	แดนเถื่อน เตียวฤา
ข้าจะมีไปด้วย	เพื่อนท้าวเธอโฉน

ในเรื่อง *สังข์ทอง* เมื่อพระสังข์จะตามท้าวศวิมลและนางจันท์เทวีกลับเมือง พระสังข์ถามนางรจนาวางจะตามพระสังข์ไปด้วยหรือไม่ เมื่อนางรจนาทอบว่าจะตามพระสามีไป พระสังข์ก็ชมนางว่าทำหน้าที่สมกับเป็นภรรยาที่ดี (บทละครนอกรวม ๖ เรื่อง, ๒๕๔๐: ๒๔๖) แสดงว่าชายเองก็ปรารถนาจะให้ภรรยาตามไปเป็นเพื่อนในทุกสถานที่หรือทุกแห่ง ในที่นี้จะขอคัดคำพูดของนางรจนาและคำชมของพระสังข์มาให้เห็นดังต่อไปนี้

แม่นเสด็จไปไหนจะไปด้วย	กว่าชีวิตจะม้วยผุยผง
สุจริตคิดไว้ในใจจง	ตกไหนน้องคงจะตามไป
เมื่อนั้น	พระสังข์ยิ้มย่องสนองไซ
ไม่เสียทีที่รักทราวม้วย	จะหาเมียที่ไหนได้อย่างนี้

การที่พระแม่เมืองยินดีอยู่ปรนนิบัติรับใช้พระสามีแม้ว่าจะต้องทุกข์ยากลำบากเพียงใดก็ตามหรือยินดีติดตามพระสามีไปในทุกที่หรือทุกแห่งแสดงให้เห็นลักษณะของพระเมเหสีที่ดีที่ยอมรับร่วมทุกข์กับพระสามีด้วยความเต็มใจ ลักษณะดังกล่าวนอกจากจะสะท้อนให้เห็นความรักของพระแม่เมืองที่มีต่อพระสามีแล้ว ยังแสดงให้เห็นความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี และความเสียสละของพระแม่เมืองที่มีต่อพระสามีได้อย่างชัดเจน

๕.๑.๒ บทบาทของพระแม่เมืองกับการเตือนคนในครอบครัว

บทบาทของพระแม่เมืองในการเตือนคนในครอบครัว มีทั้งการเตือนพระสามีและการเตือนพระโอรสหรือพระธิดา ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑.๒.๑ การเดือนสวามี

ลักษณะเช่นนี้เห็นได้จากตัวละครหลายตัวในหลากหลายสถานการณ์ ดังจะขอยกตัวอย่างจากวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ ต่อไปนี้

๕.๑.๒.๑.๑ เดือนสวามีไม่ให้ทำผิดคุณธรรม

ในเรื่องรามเกียรติ์ นางมณฑิลาเดือนทศกัณฐ์หลายครั้งไม่ให้ทำผิดคุณธรรม เช่น เมื่อทศกัณฐ์ถามความเห็นเรื่องจะลักสี่ดาจากพระราม นางก็เตือนสติว่าถ้าคิดแก้แค้นก็ควรใช้วิธีรบ ไม่ใช่ลักภรรยาตัดธูมาให้ชาวโลกดูหมิ่น แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟังและแก้แค้นว่าที่ต้องการลักสี่ดาก็เพื่อเป็นการตัดกลศึก (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์เล่ม ๑, ๒๕๔๐: ๕๑๗) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

พึดคิดจะลักเอาเมียมา	ให้แสนโศกาเลือดตาไหล
แก้แค้นทำแทนให้ถึงใจ	เจ้าจะเห็นกระไรนางเทวี
เมื่อนั้น	นวลนางมณฑิลามารศรี
ได้ฟังพระราชวาที	ชุลีกรสนองบัญชา
อันเหตุนี้อัศจรรย์นัก	ถึงได้โหมหักเช่นฆ่า
จนสามพระน้องมรณา	เป็นน่าหลอกใจพันคิด
ชะรอยน้องท้าวไปก่อความ	จึงเกิดสงครามต่อติด
ถ้าเจ็บแค้นจะแทนปัจจามิตร	ชอบคิดณรงค์ต่อกัน
ซึ่งจะไปลักเมียเขามา	โลกาจะสำรวจเหย้าหยัน
ถึงชอบก็เห็นเป็นเสียธรรม	อย่าหุนหันให้ผิดประเวณี

มีข้อสังเกตว่านางมณฑิลาเป็นหญิงฉลาด เมื่อฟังเรื่องที่นางสามนักษาเล่าแล้วก็สามารถปะติดปะต่อเรื่องราวเข้าด้วยกันได้ และยังเดาได้ว่านางสามนักษาน่าจะต้องไปก่อเหตุร้ายแรงอะไรขึ้น จึงได้เกิดเรื่องร้ายแรงถึงขั้นพระรามสังหารน้องทศกัณฐ์ถึงสามตนเช่นนี้ อย่างไรก็ตาม น่าเสียดายที่ความฉลาดของนางมณฑิลาไม่อาจช่วยทศกัณฐ์ให้พ้นจากภัยพิบัติได้ ทั้งนี้เพราะทศกัณฐ์ไม่เชื่อคำพูดคำเตือนของนางมณฑิลาผู้เป็นพระแม่เมื่อนั่นเอง

๕.๑.๒.๑.๒ เดือนสวามีให้ระวังภัยที่จะเกิดขึ้น

หลังจากที่นางมณฑิลาได้ฟังทศกัณฐ์แก้แค้นว่าจะชิงนางสี่ดามาเพื่อตัดศึกไม่ให้มาติดนครลงกา นางก็เตือนสติสวามีให้รำลึกถึงพระเดชานุภาพของท้าวอัชบาลผู้เป็นปู่ของพระราม โดย

นำเหตุการณ์ในอดีตเมื่อครั้งที่ทศกัณฐ์และนางยี่นอยู่ตรงหน้าต่างมาเล่า ครั้งนั้นมีนกกระจอกคู่หนึ่งมาเซยชมกันอยู่ตรงหน้า แม้ทศกัณฐ์จะออกปากขับไล่ทั้ง ๑๐ ปากแต่เขาก็ไม่ยอมบินหนีไปจากที่นั้น แต่ครั้นนางมณฑิโธเอ่ยนามท้าวอชบาลเท่านั้นก็มีพระขรรค์ลอยจากอากาศตัดหัวนกทันที นางมณฑิโธจึงสรุปว่าทศกัณฐ์ไม่ควรทำการดูหมิ่นพระรามผู้เป็นหลานท้าวอชบาล (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๕๐: ๕๑๘) คำเตือนของนางมณฑิโธทำให้ทศกัณฐ์หมดหนทางแก้ตัวและไม่พอใจ แต่ก็ยังไม่ยอมทำตามความเห็นของนางมณฑิโธ ในที่นี้จะขอคัดคำเตือนสติของนางมณฑิโธมาให้อ่านดังนี้

เมื่อนั้น	นางมณฑิโธเวยยอดสงสาร
ยอกรสนองพจมาน	ผ่านฟ้าตรีตรองให้จงดี
อันพระลักษมณ์พระรามสุริย์วงศ์	หลานองค์อชบาลเรื่องศรี
พงศ์พระหริรักษ์จักรี	ฤทธิเลิศลบลูกา
ลี้มไปแล้วหรือเมื่อครั้งก่อน	เสด็จยังบัญชารบกับข้า
นกกระจอกผิวเมียบินมา	ชมกันที่หน้าพระเกลชัย
ลิบปากพระขับให้บินหนี	สกุณีกะกลัวก็หาไม่
ข้าจึงนับนิ้วบังคมไป	ออกนามท่านไท้อชบาล
พระขรรค์ลอยมาแต่อากาศ	ตัดเศียรนกขาดกับหน้าจาน
แต่พระนามท่านยังเชียวชาญ	จะมาดูหมิ่นหลานก็ผิดที่

ต่อมาภายหลังเหตุการณ์องค์สื่อสาร ทศกัณฐ์ให้ยกฉัตรแก้วบังทวารฝ่ายตนเองไม่ให้ฝ่ายพระรามมองเห็น แล้วชวนนางมณฑิโธให้ขึ้นฉัตรแก้วชมทวารฝ่ายพระราม เมื่อนางมณฑิโธเห็นไพร่พลฝ่ายพระรามก็ตกใจและเตือนทศกัณฐ์อีกครั้งหนึ่งว่าพระรามพระลักษมณ์เป็นถึงหลานท้าวอชบาลผู้ทรงเดชาบุภาพ ทศกัณฐ์ไม่ควรจะรบด้วย (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๕๐: ๒๘๓) แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่ฟังคำเตือนของนางเพราะคิดว่าเป็นมนุษย์กับลิงตัวเล็ก ๆ เท่านั้น ไม่น่าจะทำอันตรายตนได้ เพียงแต่ตนใช้ทหารไปรบก็น่าจะปราบได้ราบคาบแล้ว **เรื่องรามเกียรติ์**บรรยายเหตุการณ์ตอนนางมณฑิโธเตือนสามีไว้ดังนี้

เมื่อนั้น	นางมณฑิโธเวยยอดเสนาหา
พินิจพิศดูโยธา	เห็นหมู่วานรชาญฉกรรจ์
คือศรีสุครีพชมพูพาน	หนุมานองค์ดั่งแข็งขัน
พวกพลเยียดยัดแจจัน	เฝ้าพระทรงธรรมสี่กร
อันทหารทั้งสองนครเศ	เลื่องชื่อลือเดชาชาญสมร
ล้วนเทวมาเป็นพานร	อาจซ่อนพิภพเมืองอินทร

ถึงจะพลิกสี่มหาสุธาธาร
 ตกใจตั้งจะแทรกแผ่นดิน
 อันมนุษย์พี่น้องสององค์
 หน่อท้าวทศรถกษัตรา
 ทรงเดชเลิศลพพิภพไหว
 เป็นปิ่นอยุธยาพระนคร

ทั่วทุกจักรวาลก็ได้สิ้น
 ผินพักตร์มาทูลพระภัสดา
 สूरียวงศ์จักรพรรดิณาธา
 นัตดาอชบาลฤทธิรอน
 กล้าหาญชาญชัยด้วยแสงศร
 ภูธรคิดดูให้จงดี

ตอนทศกัณฐ์หลงกลอุบายรับหนุมานเป็นโอรสบุญธรรม นางมณโฑเตือนว่าอย่าหลงเชื่อคำหนุมานที่ว่าหนีพระรามมาเพราะแค้นด้วยคิดว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๕๐: ๓๕๐ และ ๓๕๕) แต่ทศกัณฐ์ก็ไม่เชื่อเพราะมั่นใจว่าตนฉลาดกว่าหนุมาน ต่อมาภายหลังเมื่อทศกัณฐ์พบว่าหนุมานลวงเอากลองดวงใจของตนไปได้ ก็กล่าวคำเสียใจแก่นางมณโฑและจุดนี้เองที่ทำให้ทศกัณฐ์ต้องถึงแก่ชีวิตในที่สุด คำเตือนของนางมณโฑมีดังนี้

อันซึ่งคำแหงหนุมาน
 ว่าความแค้นมีจึงหนีมา
 ขึ้นชื่อว่าชาติไพร่
 ซึ่งจะคบศัตรูเป็นมิตร
 ชำน้อยเห็นไม่มีประโยชน์
 พระองค์ผู้ทรงภพไตร

พระรามรักปานพระเนตรขวา
 จะอยู่อาสาพระทรงฤทธิ
 จะพาที่ชื่อตรงนั้นเห็นผิด
 ตั้งเอาอสรพิษมาเลี้ยงไว้
 นานไปจะทำโทษให้
 อย่าไว้พระทัยแก่ไพร่

และ

โอ้วว่าพระองค์ทรงภพ
 ควรหรือไม่รู้เท่าไพร่
 เมียดูทุลหำมไว้แต่หลัง
 เห็นผิดนั้นกลับเป็นชอบไป
 พระชื่อต่อคนจนตนตาย
 รั่วพาลงกอดบาทชบโมลิต

เลื่องชื่อลือลอบทุกราตี
 จะมาม้วยชีวีอนาถใจ
 จะเชื่อฟังคำบ้างก็หาไม่
 เอาศัตรูมาไว้เป็นมิตร
 ให้ลิงร้ายมาลวงเอาดวงจิต
 แสนโศกเพียงชีวิตจะมรณา

นอกจากนี้ นางดาราดูเตือนพาลีให้ระวังภัย เมื่อครั้งพระรามจะสังหารพาลีตามคำขอร้องของสूरีพโดยให้สूरีพไปทำพาลีรบ พาลีโกรธและคว้าวารุจะออกรบทันที นางดาราดูเตือนว่าสूरีพมาครั้งนี้ น่าจะมีผู้ร่วมคิดและร่วมมือฆ่าพาลี เพราะลำพังสूरีพเองไม่น่าจะกล้ามาทำรบด้วยกลัวฝีมือพาลีอยู่มาก (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๕๐: ๒๕ และ ๓๑) แต่ด้วยความเชื่อมั่นในฝีมือของตนเองทำให้พาลีไม่ฟังคำเตือนของนาง

ดารา เมื่อพาลีตายนางดาราครรวญาว่าได้เตือนพาลีแล้วแต่พาลีไม่ฟังคำเตือนของนางดาราราปรากฏ
ในกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	นางแก้วดารามารศรี
ตกใจกอดบาทพระสวามี	เทวีทูลห้ามพิไรวอน
พระองค์ก็ทรงพระปัญญา	หยุดยั้งตรีกตราดูก่อน
อันพญาสุครีพฤทธิรอน	หรือจะอาจต่อกรพระทรงฤทธิ์
ความกลัวไต่เบื่องบาทบงส์	กลับมารณรงค์นี้เห็นผิด
น่าที่จะมีผู้ร่วมคิด	จิตจึงกำเรือบอหังการ
ข้าบาทนี้เห็นประหลาดนัก	ซึ่งจักหุนหันออกมาเช่นฆ่า
เสียที่จะเสียพระเดชา	อายุแก่ไพร่ฟ้าประชากร

และ

โอ้พระองค์ผู้วงศ์เทเวศร์	เรื่องเดชฟากฟ้าดินไหว
เมื่อแรกจะออกชิงชัย	น้องนี้ก็ได้ตัดทาน
ไม่ฟังวาจาข้าบาท	ประมาทว่าทรงกำลังหาญ
ขึ้นออกไปต่อกรรอนราญ	ผ่านฟ้าจึงสิ้นชีวี

เมื่อพิจารณาคำเตือนของนางดารารพบว่านางก็เป็นหญิงฉลาดเช่นเดียวกับนางมณฑิราที่รู้
เท่าทันพฤติกรรมของตัวละครอื่น น่าเสียดายที่พาลีไม่ฟังคำเตือนของนางดารา จึงทำให้ต้อง
เสียชีวิตไปในที่สุด

จากการศึกษาถ้อยคำที่พระแม่เมืองเตือนพระสวามีเห็นชัดเจนว่าเตือนด้วยความรัก
และความหวังดีเป็นอย่างยิ่ง คำเตือนดังกล่าวเกิดจากปัญญาของพระแม่เมืองที่คิดพิจารณาหรือ
ไตร่ตรองด้วยเหตุด้วยผลอย่างดีแล้ว ลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นสติปัญญาอันเฉลียวฉลาด
ของพระแม่เมืองได้อย่างเด่นชัด น่าเสียดายที่ผู้ถูกเตือนไม่ใส่ใจเพราะเชื่อมั่นในตนเองมากเกินไปหรือหลงมัวเมาในกามโลกีย์มากเกินไปสติปัญญาและความเฉลียวฉลาดของพระแม่เมืองจะ
ช่วยป้องกันหรือเหนี่ยวรั้งไว้ได้ มีผลให้ผู้ถูกเตือนหรือพระสวามีของพระแม่เมืองได้รับภัยพิบัติ
จนถึงแก่ชีวิต

๕.๑.๒.๒. การเตือนโอรส

บทบาทเช่นนี้พบในวรรณคดีหลายเรื่อง

๕.๑.๒.๒.๑ เตือนโอรสให้ปฏิบัติหน้าที่โอรสและทหารที่ดี

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อพระรามขอพระมงกุฎและพระลบจากนางสีดาเพื่อนำไปอยู่อยุธยา นางสีดาจำใจต้องยกให้ ก่อนโอรสจะจากไปนางได้กล่าวเตือนโอรสให้หมั่นเข้าเฝ้าพระรามผู้เป็นพระราชบิดา ให้เอาใจใส่งานราชกิจ ให้เคารพพระอัยกีทั้งสาม รู้จักฝากตัวแต่พระเจ้าอาทั้งหลาย ไม่แสดงกิริยาหยาบช้าแก่บรรดาข้าทวาร หากเห็นทวารคนใดมีความชอบต้องช่วยขอบำเหน็จให้เป็นการตอบแทน หากจะต้องรบก็ให้รบอย่างองอาจแกล้วกล้าอย่างไม่กลัวตาย และให้ปฏิบัติราชกิจเพื่อความสุขของราษฎร (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์เล่ม ๔, ๒๕๔๐: ๔๐๓-๔๐๔) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

จึงมีพระราชเสาวนีย์	สองศรีแม่สุดเส่นหา
พ่อจะไปด้วยองค์พระบิดา	แก้วตาอย่าได้ประมาทใจ
หมั่นเฝ้าเข้าเฝ้าให้เป็นนิจ	ราชกิจตริตรงเอาใจใส่
สามพระอัยกีคือฉัตรชัย	เป็นเฉลิมอยู่ในธานี
เจ้าจงอุตส่าห์ปรนนิบัติ	ประดีพิภพต่อเบื้องบาศรี
สิ่งใดอย่าให้รำคิ	พึงเพียงรักดีทุกเวลา
ฝากตัวแก่อาเจ้าทั้งสาม	ให้พระองค์มีความเส่นหา
อันหม่อมมนตรีเสนา	โยธาทหารนอกใน
อย่าหยาบช้าการุญจรรอบคอบ	ใครชอบช่วยทูลบำเหน็จให้
สงครามอย่ากลัวบรรลัย	จงไว้เกียรติยศในชาติตรี
ทำตามสุริยวงศ์พระทรงศร	ให้ไพร่ฟ้าประชากรเกษมศรี
พ่อจงจำคำชนนี	จะมีแต่ประเสริฐเพริศพราย
จะได้เป็นฉัตรแก้วเย็นภพ	เลิศลกษัตริย์ทั้งหลาย
ให้ศัตรูหมู่เข็ญวอดวาย	สายสวาทจงไปสถาวร

หากพิจารณาถ้อยคำที่นางสีดาเตือนพระมงกุฎและพระลบ พบว่าเป็นคำสอนพระโอรสทั้งสองให้ปฏิบัติตนเป็นโอรสและนั้ดดาที่ดีที่รู้จักเคารพผู้ใหญ่และดูแลปรนนิบัติผู้ใหญ่ ทั้งยังสอนให้เป็นทหารที่ดีที่เอาใจใส่งานราชกิจและสามารถผูกใจทหารผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาได้ ลักษณะเช่นนี้นับว่าเป็นการสอนโอรสให้สร้างความสุขแก่พระโอรสเอง และขณะเดียวกันก็สร้างความสุขให้แก่คนในครอบครัวด้วย นอกจากนี้ยังสร้างความสุขให้แก่คนในสังคม คือเหล่าทหารที่อยู่ใต้บังคับบัญชาด้วย

๕.๑.๒.๒.๒ เตือนโอรสไม่ให้ทำผิดคุณธรรม

ในเรื่อง **สังข์ทอง** เมื่อนางจันทเทวีได้พบพระสังข์แล้ว ได้แจ้งแก่พระสังข์ว่าท้าวยศวิมล ผู้เป็นพระราชบิดาได้ตามมาเพื่ออนง้อขอโทษที่เคยทำร้ายพระสังข์ และเตือนพระสังข์ไม่ให้โกรธและคิดร้ายต่อพระราชบิดา (บทละครนอก รวม ๖ เรื่อง, ๒๕๕๐: ๒๓๙) คำเตือนของนางจันทที่มีดังนี้

เมื่อนั้น	นางจันทเทวีบังคมไหว้
จึงเล่าความตามจริงทุกสิ่งไป	จนได้มาถึงพระพารา
แล้วผินมวากับลูกแก้ว	เหมือนตายแล้วเกิดใหม่ได้เห็นหน้า
อันซึ่งความผิดของบิดา	มีดมัวชั่วข้างมงาย
เดี๋ยวนี้ตามมาง้อขอโทษ	ลูกรักหักโกรธเสียให้หาย
เจ้าอย่าปองจิตคิดร้าย	พยาบาทมาดหมายแก่บิดา

จากที่กล่าวมานี้เห็นได้ว่านางจันทเทวีสอนพระสังข์ให้เคารพพระราชบิดา และไม่ให้อือโทษพระราชบิดาที่เคยทำร้ายตนในอดีต บทบาทเช่นนี้ทำให้ครอบครัวเกิดสันติสุข ไม่วุ่นวายยุ่งเหยิง และเป็นการป้องกันไม่ให้พระสังข์ถูกตำหนิว่าเป็นลูกอกตัญญูอีกด้วย

๕.๑.๒.๒.๓ เตือนโอรสให้ระวังภัยที่จะเกิดขึ้น

ในบทละครเรื่อง **รามเกียรติ์** เมื่อนางมณฑาทิธาบวว่าอินทรชิตรับอาสาศกัณฐ์ออกรบกับพระราม นางก็เตือนให้ระวังตัวเพราะพระรามมีเดชานุภาพมาก (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์เล่ม ๒, ๒๕๕๐: ๔๒๒) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

ซึ่งพ่อจะยกไปสงคราม	กับด้วยพระรามทรงศร
เรื่องเดชตั้งองค์ทินกร	ขจรฟากฟ้าธาตรี
ทูลณ์ขรตรีเศียรชาญสนาม	อาเจ้าทั้งสามยกชี
พร้อมหมู่พลโยธี	ออกไปต่อตีราญรอน
แต่พระรามองค์เดียวเคียวฆ่า	อสุราตายสิ้นด้วยแสงศร
บัดนี้มีพลวานร	ทั้งสองพระนครชัยชาญ
แต่ละตนล้วนทรงศกดาฤทธิ	ทศทิศไม่รอดต่อต้าน
ซึ่งเจ้ารับราชโองการ	จะยกทวยหาญไปชิงชัย
ด้วยพระนารายณ์สุริย์วงศ์	เร่งรักษาองค์ให้จงได้
แม่นี้มีใครจะให้ไป	จนใจด้วยกลัวพระบิดา

เมื่อพิจารณาคำเตือนของนางมณฑโทพบว่าเกิดจากการคิดประมวลเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นก่อนหน้าที่ยินทรชิตจะออกรบกับพระรามตามคำขอร้องของทศกัณฐ์ นางมณฑโทประจักษ์ถึงพระเดชานุภาพของพระรามจึงเตือนอินทรชิตให้ระวังตัวด้วยเกรงว่าโอรสจะได้รับอันตรายจากการทำศึกกับพระราม คำพูดตอนท้ายเห็นชัดเจนว่าหากนางมณฑโทไม่เกรงใจสามีแล้วคงไม่ยอมให้อินทรชิตออกรบเป็นแน่

๕.๑.๒.๓. การเตือนพระธิดา

๕.๑.๒.๓.๑ เตือนพระธิดาให้ปฏิบัติหน้าที่ภรรยาที่ดี

โดยทั่วไปพระมเหสีในวรรณคดีไทยประเภทวรรณคดีนิทานมักจะเตือนพระธิดาให้ปฏิบัติหน้าที่มเหสีหรือชายาที่ดีในโอกาสที่พระธิดาได้อภิเษกสมรสหรือเมื่อพระธิดาจะจากไปอยู่ยังเมืองอื่น แม้จะมีบ้างเหมือนกันที่กษัตริย์หรือพระบิดาจะทรงเตือนเอง เช่น ท้าวชนกในเรื่องรามเกียรติ์เตือนสีดาในคราวที่นางสีดาจะตามไปอยู่กับพระรามที่เมืองอโยธยา (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐: ๓๒๑) หรือทั้งพระบิดาและพระมารดาเป็นผู้เตือน ดังจะเห็นได้จากเรื่อง อีเหนา ระตูหมันหยาและประไหมสุหรีเตือนนางจินตะหราให้รู้จักฝากตัวกับอีเหนาหลังจากที่อภิเษกเป็นประไหมสุหรีของอีเหนาแล้ว เพราะขณะนั้นนางจินตะหรายังไม่ยอมคืนดีกับอีเหนา เพราะความแค้นเคืองที่อีเหนาทิ้งนางไปและไม่เคยกลับมาสนใจใยดีอีกเลย (เรื่องอีเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒, ๒๕๑๔: ๑๑๔๗) เป็นต้น หากพิจารณาเนื้อหาคำสอนโดยรวมพบว่าคล้ายคลึงกัน คือมักสอนให้ปฏิบัติตนให้เป็นที่รักใคร่ของสามีและของพระญาติวงศ์ ให้เคารพและเกรงกลัวสามี ไม่โกรธสามี และไม่หึงหวง เป็นต้น

ในที่นี้ขอยกตัวอย่างบทบาทของพระแม่เมืองในเรื่อง *พระอภัยมณี* คือ มเหสีของท้าวทศวงศ์แห่งเมืองรมจักรที่สอนนางเกษราก่อนที่จะนำนางไปส่งให้ศรีสุวรรณที่ห้อง คำสอนของพระนางมีว่าให้เกษราคิดว่าตนเองเป็นเพียงทาสีของศรีสุวรรณเท่านั้น ให้ซื่อสัตย์ จงรักภักดี และเคารพสามีอยู่เสมอ อย่าโกรธตอบสามี อย่าหึงหวง แม้สามีรักก็อย่าได้ลำพองใจ และยามสามีตลกทุกซั้ยขำหรือมีทุกซั้ยก็ไม่ทอดทิ้ง ทั้งยังควรปลุกปลอบใจสามีให้มีกำลังใจอีกด้วย (พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, ๒๕๑๗: ๑๓๐-๑๓๑) ดังปรากฏในคำกลอนต่อไปนี้

ฝ่ายพระชนนีนางอยู่ปรารงค์รัตน์	ครั้นสังตม้องย้ายมาปฐม
นิกปรานีศรีสุวรรณจะบรรทม	จึงเซยชมลูกน้อยค่อยประคอง

แล้วลูบหลังสั่งสอนประสาหญิง
จะจำไกลไปอยู่ด้วยคู่ครอง
อย่าถือองค์งลักษณะว่าอัครเศ
ต้องซื่อตรงจงรักด้วยภักดี
ถ้าเธกริ้วแม่อย่าโกรธพิโรธตอบ
อนึ่งเหล่าสาวสุรางค์นางกำนัล
เมื่อคราวทุกข์ปลุกให้พระทัยชื่น
ราชการภารธุระอย่าละเมิน
อันหญิงดีเพราะผลปรนนิบัติ
ผัวยิ่งรักหนักยิ่งก็ยิ่งกลัว
คำของแม่แต่เท่านี้ก็ดีนิก
ติกอยู่แล้วแก้วตาจคงลาไคล

แม่งามยิ่งยอดสตรีไม่มีสอง
อย่าให้ช่องเคืองอชฌาพระสามี
แม่ดวงเนตรนี้กว่าเหมือนทาสี
ถึงราตรีกราบบาทอย่าขาดวัน
ประณตมอบโอนอ่อนค่อยผ่อนผัน
อย่าป้องกันทิ้งหวงให้ล่วงเกิน
อย่าเร้งรีนเรศร้างท่าห่างเหิน
จึงเจริญราศีไม่มีมีว
รักษาสัตย์สุม้วยอยู่ด้วยผัว
อย่าถือตัวต่อชายจะหน่ายใจ
บุรุษรักนั้นไม่มีที่สงสัย
แม่จะไปส่งเจ้าลำเภอาพาล

คำสอนของมเหสีท้าวทศวงศ์ที่ว่าไม่ควรทอดทิ้งสวามียามมีทุกข์ รวมทั้งให้ปลุกปลอบใจสวามีนั้นสะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของพระแม่เมืองในการอยู่ร่วมทุกข์กับสวามี ลักษณะเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น นางทมยันตีที่ยอมร่วมทุกข์กับพระนล นางสุวรรณมาลีและนางละเวงที่ยอมลำบากเมื่อคราวออกบวชตามพระอภัยมณี

เรื่องโคบุตรของสุนทรภู่มีบทบาทของพระมเหสีที่สอนพระธิดาให้เป็นชายาที่ดีในตอนที่พระมารดาของนางมณีสาครสอนนางมณีสาคร คำสอนนั้นมีเนื้อความว่าชายาที่ดีควรเคารพสวามีประหนึ่งพระราชบิดา รู้จักปรนนิบัติให้สวามีมีความสุขอยู่เสมอ ไม่โกรธตอบสวามีเมื่อสวามีเศร้าโศกก็ไม่แสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม แม้นสวามีรักก็ไม่ให้ลืมนอน รวมทั้งให้เก็บความลับของสวามีให้ดีด้วย (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๖๐๗) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

เจ้าโฉมงามทราชมรักของแม่เอ๋ย
ภักศดาอุปมาเหมือนบิดร
สรงเสวยคอยระวังอย่าพลั้งพลาด
ถ้าท้าวโศกแม่อย่าสรวลจงควรคิด
ผัวเคียดแม่อย่าเคียดทำโกรธตอบ
ถึงท้าวรักก็อย่าเหลิงละเลิงกาย
ความลับแม่อย่าแจ้งแกล้งไซ

อย่าลืมนเลยจงจำคำแม่สอน
จงโอนอ่อนฝากองค์พระทรงฤทธิ
เมื่อไสยาสน์ผ่อนพร้อมถนอมจิต
ระวังผิดอย่าให้ผ่านวรกาย
เอาความชอบมาดับให้สูญหาย
ครั้นระคายแล้วมักมีราศีดาว
จงกล้ากลืนกลบไว้อย่าให้ฉาว

แน่นปากชั่วตัวจะดีก็มีค่า
อันหญิงชั่วผู้ร้ายนินาศรัก
มารดาพร่ำร้องสอนจงทำตาม

พระทัยท้าวเธอจะแหงนระแวงความ
อัปลักษณ์ถ้าคนจะหยาบหยาม
แล้วโฉมงามแต่งกายให้ส่ายใจ

หากเปรียบเทียบคำสอนดังกล่าวข้างต้นกับคำสอนที่มารดาสามัญชนสอนบุตรสาวในตอนส่งตัวบุตรสาวให้เจ้าบ่าวพบว่ามีความไม่ต่างกันนัก กล่าวคือมักสอนให้เคารพสามี อย่าได้ล่วงเกินหรือทำสิ่งใดจ้วงจาบให้สามีไม่พอใจ ไม่หึงหวงจนเป็นการประจานสามี ไม่ประพฤติตนให้สามีเกลียดชัง หากทำได้ชีวิตครองเรือนก็จะเป็นสุขและยั่งยืน ดังจะเห็นได้จากเรื่อง *ขุนช้าง-ขุนแผน* ตอนนางศรีประจันสอนพิมพิลาโลยก่อนที่จะส่งตัวให้แก่พลายแก้ว (เสภาเรื่อง *ขุนช้าง-ขุนแผน*, ๒๕๑๓: ๑๖๔) เนื้อความปรากฏในกลอนต่อไปนี้

โอ้เจ้าพินิจมโนลของแม่เอ๋ย	เจ้าไม่เคยให้ชายเส่นหา
ร้อยชั่งจงฟังคำมารดา	นี้คู่เคยของเจ้ามาแต่ก่อนแล้ว
ร้อยคนพันคนไม่ดลใจ	จำเพาะเจาะได้เจ้าพลายแก้ว
แม่เลี้ยงไว้มิได้อันใดแพ้ว	แต่แนวไม้เปรียะหนึ่งไม่ต้องตัว
ครั้นเติบโตใหญ่จะไปเสียจากอก	แม่วิตกอยู่ด้วยเจ้าจะเลี้ยงผัว
ฉวยชุกคำทำผิดแม่คิดกลัว	อย่าทำชั่วชั้นเชิงให้ชายชัง
เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน	ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง
เข้าออกนอกในให้ระวัง	ลูกนั่งนอนบนบแก่สามี
อย่าหึงหวงจ้วงจาบประจานเงิน	อย่าก่อเกินก่อนผัวไม่พอที่
แม่เลี้ยงมาหวังว่าจะให้ดี	จงเป็นศรีสวัสดิ์สุขทุกเวลา
สอนลูกอยู่จนล่วงเข้ายามแล้ว	เจ้าพลายแก้วจะคอยละห้อยหา
โลมเล้าเอาใจให้โคลคลา	เข้าในหอเห็นหน้าเจ้าพลายน้อย
เสียงกรุกเจ้าพลายลูกลงจากเตียง	นางพินิจเมียงแผงแม่มาร้อยร้อย
ขวาลาต้องหน้าเป็นนวลลอย	พอปะตาก็ชม้อยละมუნง

คำสอนเช่นนี้สะท้อนให้เห็นบทบาทสำคัญของพระแม่เมืองในการสร้างพระธิดาเพื่อให้เป็นมเหสีหรือชายาที่ดีแก่คนในสังคม การกระทำเช่นนี้เป็นการสร้างความสุขให้แก่คนในครอบครัวของพระธิดาต่อไปเพราะพระธิดารู้จักหน้าที่ที่ตนเองพึงปฏิบัติและรู้จักหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อผู้อื่นที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันหรือผูกพันเป็นครอบครัวเดียวกันเป็นอย่างดี

๕.๑.๒.๓.๒ เตือนพระธิดาไม่ให้ทำผิดคุณธรรม

บทบาทเช่นนี้เห็นได้จากบทบาทของประโหมสุหรีแห่งนครดาหาในเรื่องอิเหนา หลังจากอิเหนาอภิเษกกับชายาทั้ง ๑๐ แล้ว และต่อมาอิเหนาได้ไปอัจฉินตระหระ แต่จันตะหระไม่ยอมคืนดีด้วยง่าย ๆ ทำให้อิเหนาไม่สนใจที่จะไปอัจฉินตระหระอีกต่อไปเพราะมีนางบุษบาอยู่แล้ว เป็นเหตุให้ประโหมสุหรีดาหาผู้เป็นพระราชมารดาของนางบุษบาไม่พอใจ ประโหมสุหรีดาหาต่อว่าบุษบาว่าเหตุใดไม่เตือนอิเหนาให้ไปหาจันตะหระ (เรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒, ๒๕๑๕: ๑๑๐๐) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

เป็นโฉนอะหนะบุษบา	จะพลอยให้ชายหน้าเขาว่าได้
หนักเบาเจ้าก็รู้อยู่เต็มใจ	ช่างนึ่งเสียได้ไม่เจรจา
จะเตือนอิเหนาก็เป็นไร	ให้ไปหาระเด่นจันตะหระ
เมื่อทิ้งเสียมิได้ไปมา	จะให้เขานินทาเป็นราคะ

คำเตือนดังกล่าวข้างต้นแสดงว่าประโหมสุหรีดาหาเป็นคนยุติธรรม ไม่ได้คิดเข้าข้าง และเห็นแก่ความสุขของพระธิดาของพระนางเท่านั้น แต่ยังเผื่อแผ่ไปให้แก่นางจันตะหระผู้เป็นนัดดาของพระนางด้วย ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นทั้งความมีคุณธรรมและความใจกว้างของประโหมสุหรีดาหา อย่างไรก็ตาม แม้บุษบาจะบอกให้อิเหนาไปอัจฉินตระหระ แต่อิเหนาก็ยังดีอดัง เป็นเหตุให้ต่อมาประโหมสุหรีดาหาพรากรบุษบาไปจากอิเหนา เพื่อบังคับให้อิเหนาง่อนางจันตะหระให้สำเร็จจงได้

๕.๑.๒.๓.๓ เตือนพระธิดาให้ระวังภัยที่จะเกิดขึ้น

บทบาทเช่นนี้เห็นได้จากพฤติกรรมของพระมารดาของนางมโนห์รา กล่าวคือพระมารดาของนางมโนห์ราฝันร้าย โหรทำนายว่านางมโนห์ราเคราะห์ร้ายหนัก พระมารดาของนางมโนห์ราจึงห้ามพระธิดาทั้ง ๗ ซึ่งมีนางมโนห์ราเป็นพระธิดาองค์สุดท้ายต้องไปเล่นน้ำ (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓, ๒๕๓๑: ๔๔๔) ถ้อยคำที่พระมารดาของนางมโนห์ราเตือนนางมโนห์รา มีดังนี้

เจ้าแม่ ลูกรักผู้เจ้ามโนห์รา ตาโหรโหราแก่ทนาย ว่าพระเคราะห์เจ้าร้ายเป็นเหลือใจ แต่ก่อนลูกเคยเคยไปเล่น ไม่เว้นแม่ห้ามเจ้าเมื่อใด พระเคราะห์เจ้าร้ายมิให้ไป การอะไรจะห้ามเจ้าเล่าหนา พระเคราะห์ของเจ้ามาร้ายแรง เมื่อเจ้ามาแทงเอาสาตรา สองครั้งเป็นสามครา จะดีสักทีก็หาไม่ เจ็ดวันเจ้าบังอร เจ้างดอยู่ก่อนเกิดนางไท โหรว่าพระเคราะห์ของเจ้าไว้ เจ้างดให้ได้สักเจ็ดวัน ฟังคำแม่ว่าเกิดเจ้าหน้ามน แม่จะเข้ามณฑลสักเจ็ดชั้น แม่จะเอาเพดานมากางกัน มิให้นวลนางเจ้าไปไหน

นำเสียดายที่ธิดาทิ้ง ๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนางมโนห์ราไม่เชื่อฟังคำเตือนของพระมารดา
ทำให้นางมโนห์ราถูกพรานบุญซึ่งดักข่มรออยู่จับตัวนางมโนห์ราได้และนำตัวไปถวายพระสุธน

๕.๑.๓ บทบาทของพระแม่เมืองกับการป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดแก่คนในครอบครัว

๕.๑.๓.๑ การป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดแก่สามี

เรื่องสังข์ทองตอนท้าวศวิมลและนางจันท์เทวีเดินทางไปเมืองสามนตเพื่อรับพระสังข์กลับ
นคร เมื่อไปถึงเมืองสามนตแล้วท้าวศวิมลเกรงว่าพระสังข์ผู้เป็นโอรสจะโกรธตนที่เคยให้ทำร้าย
พระสังข์ จึงขอร้องนางจันท์เทวีให้พูดกับโอรสแทนตนเพราะนางจันท์เทวีสนิทกับโอรสและไม่เคย
ทำร้ายโอรส ท้าวศวิมลกล่าวแก่นางจันท์เทวีให้บอกโอรสว่าตนสำนึกผิดและฝากมาขอโทษ
นางจันท์เทวีทราบเรื่องก็รับปากว่าจะไม่ให้โอรสทำร้ายสามีได้เป็นอันขาด (บทละครนอกรวม ๖
เรื่อง, ๒๕๕๐: ๒๒๖) ดังปรากฏในถ้อยคำสนทนาระหว่างท้าวศวิมลกับนางจันท์เทวีต่อไปนี้

แล้วตรัสเล่าโลมนางโฉมยง

พี่คิดขยั้นหวั่นวิญญาน์

ด้วยแม่ลูกชอบชิตสนิทกัน

อันตัวของพี่นี้ไซ้

จะเข้าไปในบ้านเมืองเขา

พี่เป็นคนผิดเจ้าคิดดู

เมื่อนั้น

ดูดูท้าวเธอเอออะไร

น้อยหรือแกล้ากล้าประดาเสีย

คิดอ่านออกตัวกลัวลูกยา

โอรสเราได้ผ่านบ้านเมือง

พ่อแม่มาหาจะฆ่าตี

ซึ่งทรงฤทธิ์คิดเกรงกลัวลูกรัก

มิให้ช้องเคื่องที่เรื่อนั้น

ซึ่งจะไปตามองค์โอรสา

เห็นหน้าแต่เจ้าจะเข้าไป

ความโกรธโทษนั้นหามีไม่

เกลือกจะกระไรก็ไม่รู้

ถึงลูกเต้าของตัวก็กลัวอยู่

จะจู้จู้วามไม่ไว้ใจ

นางจันท์ยิ้มเย้ยเฉลยไซ้

ช่างพูดได้ไม่อายชายหน้าตา

ไซ้เมียออกตั้งเป็นตั้งหน้า

ยิ่งกว่าเสือกลางพงพี

รุ่งเรื่องปรากฏยศศักดิ์ศรี

ก็ผิดที่ทำนองในคลองธรรม

ไว้พนักงานข้าพระอย่าพรัน

มาไปด้วยกันเถิดพันปี

๕.๑.๓.๒ การป้องกันภัยอันตรายที่จะเกิดแก่โอรสหรือและพระธิดา

เรื่องรามเกียรติ์ เมื่ออินทรชิตมาลานางมณโฑเพื่อออกรบครั้งสุดท้าย นางมณโฑเห็น
ร่างเปื้อนเลือดของอินทรชิตและทราบว่าอินทรชิตรับศึกไม่ไหวก็ตกใจ รีบนำอินทรชิตขึ้นเฝ้า
ทศกัณฐ์และปกป้องชีวิตของอินทรชิตด้วยการขอร้องทศกัณฐ์ให้คืนนางสีดาแก่พระรามเสีย

ว. ภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๗

เพื่อให้สงครามยุติลง (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๔๐: ๕๖๓) แต่ความพยายามของนางไร้ผลเพราะทศกัณฐ์ไม่ฟังคำของนางเลย ช้ำยังโกรธนางเสียอีก และกล่าวหานางมณโฑว่าจะให้คืนนางสีดาเพราะหึงนางสีดา และเมื่อทศกัณฐ์ไม่ฟังคำเตือนของนางมณโฑมีผลให้อินทรชิตถึงแก่ความตายในสงคราม คำขอร้องของนางมณโฑมีดังนี้

ครั้นถึงน้อมเศียรบังคมทูล	นเรนทร์สุรป็นภพยักขา
ว่าอินทรชิตอสุรา	ยกพลโยธาพลากร
ออกไปตั้งกิจพิธการ	ยังเนนจักรวาลสิงขร
พระลักษมณ์กับพวกวานร	ตามไปราญรอนถึงบรรพต
ยกเข้าหักโหมโจมตี	ทำลายพิธเสียได้หมด
สิ้นทั้งคชาม้ารถ	ทั้งทศโยธาก็วายปราณ
แต่ลูกรักผู้เดียวเคี้ยวฆ่า	สุดปัญญาจะต่อกำลังหาญ
สิ้นสุดอาวุธจะรอนราญ	ป้อมเสียชนมานแก่ไพร่
จึงกลับเข้ามาบังคมบาท	พระบิดุรงค์อิราชเรื่องศรี
พระองค์ผู้ทรงธรณี	ไซ้ที่จะไร้อนงค์ใน
อย่าพะวงด้วยสีดาโฉมงาม	ผิวเขามาตามจงส่งให้
สงครามก็จะระงับไป	ลูกเราจะไม่มรณา

เรื่องลักษณะวงศ์ ของสุนทรภู่ เมื่อท้าวพรหมทัตหลงเล่ห์กลของนางยักษ์และสั่งให้นางสุวรรณอำภาผู้เป็นนมเหสีไปประหารชีวิต ขณะที่เพชฌฆาตกำลังนำตัวพระนางไปสังหารในป่า ลักษณะวงศ์ผู้เป็นโอรสขอติดตามนางสุวรรณอำภาไปด้วย นางห้ามลักษณะวงศ์โดยขอร้องให้กลับไปยังบ้านเมืองและขอร้องว่าอย่าพลอยต้องตายตามนางไปด้วยเลย (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑ : ๓๒๕) ดังปรากฏในกลอนดังนี้

เป็นกรรมแล้วแก้วตาของแม่เอ๋ย	ไม่เหลียวเห็นใครเลยจะแก้ไข
ชีวิตแม่นี้จะวางอยู่กลางไพร	เจ้ากลับไปเมืองเถิดนะลูกน้อย
แต่แม่นี้มีกรรมจำจะม้วย	อย่าตายด้วยแม่เลยนะยอดสร้อย
สั่งพลางทางกอดพระลูกน้อย	ชลเนตรหยดย้อยลงโทรมองค์

อย่างไรก็ตาม ลักษณะวงศ์มิได้เชื่อฟังคำของพระมารดา แต่ก็โชคดีที่พระอินทร์มาช่วยชีวิตของนางสุวรรณอำภาและลักษณะวงศ์ไว้ กล่าวคือ เมื่อเพชฌฆาตเงื้อมดาบค้ำและสังหารไม่สำเร็จก็จำใจต้องปล่อยตัวคนทั้ง ๒ ให้ไปอยู่ในป่าโดยลงพระเจ้าพรหมทัตว่าได้สังหารทั้ง ๒ ไปแล้วตามรับสั่ง

เรื่องโคบุตร พระมเหสีของท้าวพรหมทัตผู้เป็นมารดาของนางมณีสาครกล่าวฝากฝังนางมณีสาครกับโคบุตร และขอให้โคบุตรยกโทษให้นางหากทำผิดครั้งแรก การกระทำเช่นนี้เป็นการป้องกันอันตรายที่อาจจะเกิดแก่ธิดาในอนาคต (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๖๐๗) นับว่ามเหสีของท้าวพรหมทัตเป็นมเหสีในวรรณคดีที่รักและห่วงใยพระธิดาอย่างชัดเจนมาก ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

ขอฝากองค์อภัยไว้แก่เจ้า แม้นหนักเบาผิดพลั้งช่วยสั่งสอน
เหมือนเอ็นดูมารดาช่วยว่าอ่อน จะจากจรลับไปอยู่ไกลกัน
แม้นดวงจิตผิดพลั้งแต่ครั้งหนึ่ง พ้อคิดถึงมารดรจงผ่อนผัน
ถึงสองสามแล้วก็ตามจะตีรัน สารพันตามแต่พ่อจะเมตตา

คำฝากฝังของมเหสีท้าวพรหมทัตทำให้โคบุตรรับปากว่าจะไม่ทำโทษนางมณีสาครถึงตาย

ส่วนเรื่องพระนล เมื่อพระนางทมยันตีเห็นว่าพระนลแพ้นนัสกา และยิ่งทรงแก้ตัวมากเท่าใดก็ยิ่งทรงแพ้และเสียพนันมากขึ้น ๆ พระนางคิดว่าต้องแก้ปัญหาวางจับใจจึงมีรับสั่งให้พระนมไปตามวารีษณะยสารธิดาเฝ้า โดยสั่งให้นำพระโอรสและธิดาของพระนางไปฝากให้พระเจ้ากัมมะแห่งนครวิทรภผู้เป็นพระราชบิดาของพระนางทมยันตีทรงเลี้ยงดูแทน ในที่นี้ขอยกตัวอย่างจากเรื่องพระนลคำฉันท์ ตอนแสดงความคิดของพระนางทมยันตีเกี่ยวกับเรื่องนี้ (พระนลคำฉันท์, ๒๕๑๑: ๕๓) ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อนั้นพระโกลมี	ยุวดีกำสรดทรง
ประจักษ์วิธิดองค์	ภสดาถลาจร
พระนางคิ่งใน	ทฤทัยก็อวารณ
ตรัสเรียกพระนมอร	วฤหัตตะเสนา
อำทานสราญธรรม	สติมั่นสุปัญญา
มहिประราชา	ธบคีนบ่พี่น้องค์
มิไวมิได้การ	ผิวนานจะแหลกลง
เชิญวารีษณะยียง	และก้ข้าจะสั่งการ

พระนางทมยันตีกล่าวแก่สารธิดาว่าแม้พระนางผู้เป็นมเหสีจะกราบทูลอย่างไร พระนลก็ไม่เปลี่ยนใจที่จะเล่นพนันนสกาต่อไป พระนางจึงจำต้องขอพึ่งวารีษณะยหรือวารีษโณยสารธิดาให้นำโอรสและพระธิดาไปอยู่ยังที่ปลอดภัย ทั้งนี้เพื่อรักษาเชื้อสายของพระนลให้อยู่รอดปลอดภัย นอกจากนี้ยังฝากราชรถไว้กับพระบิดาด้วยเพื่อรักษาราชรถของพระนลไว้ ขณะเดียวกันก็อนุญาต

ให้สารตีวาระขณยไปอยู่ที่ใดก่อนก็ได้อันเป็นการรักษาสารตีของพระนลไว้ได้อย่างแยบยล เพื่อ
มิให้ตกเป็นของทำวบุษกรผู้เป็นคู่พนนสกาของพระนลได้ (พระนลคำฉันท์, ๒๕๑๑: ๕๔) ดัง
ปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

แม่ตุมเหสี	อวนีศบ่แยแส
จะชี้จะแจงแปร	จิตไท้ก็เหลือท่า
จะแก็กก็เหลือแก็ก	ทุระแท้วิถักรรม
เจ็บจิตจะคิดจำ	จิตฝ่าทุสาธัย
เหลียวหน้าจะหาใคร	ก็บได้ประดุงใจ
จะฟังพำนักใน	ธุระนบ่มีต่น
จ่านงพินิจใน	หฤทัยแสวงผล
หาผู้พิทักษ์นล	นรราชชลอชู
เห็นตัวก็แต่ท่าน	จิตหาญกระตัญญู
ระบอบระเบียบบรู	รพะเที่ยงหทัยตรง
สกุลพระนลภู	ปะจะรอดธำรงคง
ไปสุญประยรวรงค์	ก็เพราะท่านชำนานุภณ
จงเทียมตรงศรีบ	รถแทบวิถัพน
ดนุชธิตานล	จรพาบข้าที
ลุแทบวิทรรก์ทูล	ณะพระภีมะภูมี
ฝากราชกุมารี	และกุมารสรายองค์
ฝาทังตุงครราช	รถมาศมณีนรง
สำเร็จประสงค์จง	จรโดยจะปรารณนา

การกระทำดังกล่าวทำให้พระนางทมยันตีหมดห่วงกังวล และสามารถอยู่ร่วมชะตากรรม
กับสวามีได้อย่างเต็มที่ การแก้ไขปัญหานั้นทำให้พระนางทมยันตีสามารถปกป้องโอรสและธิดา
ให้รอดพ้นจากภัยอันตรายได้อย่างทันท่วงที ทำให้เห็นความฉลาดในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า
ของพระนางได้เป็นอย่างดีเลยทีเดียว

๕.๑.๔ บทบาทของพระแม่เมืองกับการขจัดทุกข์ที่เกิดแก่คนในครอบครัว

บทบาทดังกล่าวเห็นได้ชัดเจนจากเรื่องสิงหไกรภพ ในเรื่องสิงหไกรภพ เมื่อนางเทพ-
กนิธาทำเสน่ห์พระสิงหไกรภพจนพระสิงหไกรภพหลงใหลนางจนไม่ออกว่าราชการ มีพฤติกรรม
ผิดไปจากเคยและซบผอม นางสร้อยสุดาจึงขอให้โอรสหลวงทำนายดวงชะตาของพระสิงหไกรภพ

และทราบว่าถูกเสน่ห์ ต่อปลายปีจึงจะมีผู้มาช่วยแก้ไขให้กลับคืนเป็นปกติได้ หลังจากนั้นนางสร้อยสุดามีสารไปขอให้พราหมณ์เทพจินดาที่อยู่เมืองมารันมาช่วยพระสิงห์ไกรภพ พราหมณ์เทพจินดามาช่วยแก้เสน่ห์ได้สำเร็จพระสิงห์ไกรภพจึงกลับเป็นปกติดังเดิม (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๒๗๒-๒๗๕)

จากที่กล่าวข้างต้นเห็นได้ว่านางสร้อยสุดาเป็นหญิงฉลาด เมื่อสามีผิดปรกติไปก็มีได้ร้องไห้คร่ำครวญด้วยความท้อใจ แต่ฉลาดที่สามารถคิดหาหนทางแก้ไขอย่างเป็นขั้นเป็นตอนได้ด้วยสติปัญญาของตนเองโดยไม่มีผู้ใดชี้แนะแนวทางให้แต่อย่างใด (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๒๗๒-๒๗๓) ดังเห็นได้จากกลอนต่อไปนี้

ฝ่ายโฉมยงองค์มิ่งมเหสี	เห็นสามีมุ่มหลงนำสงสาร
ห้ามไม่หยุดสุดจะขัดจะทัดทาน	พระอาการพินเพื่อนไม่เหมือนเคย
ผิตจรีตผิตพระรูปเศร้าซบผอม	เจ้าพระคุณทูลกระหม่อมของเมียเอ๋ย
จะผันแปรแก้ไขฉันใดเลย	ยังไม่เคยพบเห็นเหมือนเช่นนี้
ดำริพลางนางให้หาโหราเฒ่า	เข้ามาเฝ้าองค์พระมเหสี
ให้ชำระดวงชะตาพระสามี	จะร้ายดีเป็นไฉนจะใคร่รู้

เมื่อพระนางทราบว่าสามีถูกเสน่ห์ก็รีบแก้ไขเพราะคิดว่าจะเป็นเหตุทำให้บ้านเมืองวิบัติได้ จึงรีบส่งสารให้พราหมณ์จินดาทราบเรื่องและช่วยแก้ไข (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๒๗๒-๒๗๓) ดังปรากฏในกลอนว่า

ละไว้นานบ้านเมืองจะเคืองขัด	เกิดวิบัติเปียดเบียนเป็นเสี้ยนหนาม
จำจะลอบบอกข่าวเรื่องราวความ	ไปถึงพราหมณ์จินดาเมืองมารัน
ให้มาช่วยด้วยเป็นเชื้อสายสนิท	เขาคักดีสิทธิ์อิทธิเวทพิเศษขยัน
ดำริพลางนางทรงเขียนสารปล้น	แล้วผูกพันผูกพันประทับตรา

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นชัดเจนว่านางสร้อยสุดาเห็นปัญหาที่เกิดขึ้น รู้แนวทางที่จะแก้ไขปัญหา และรู้ว่าควรขอความช่วยเหลือจากผู้ใด นับว่ามีทั้งสติปัญญา ความรอบคอบ และความเป็นผู้นำอย่างพร้อมมูลในขณะที่สามีผู้เป็นกษัตริย์ไม่สามารถทำหน้าที่ดังกล่าวได้ ลักษณะเช่นนี้นับเป็นลักษณะเด่นที่ไม่ปรากฏมากนักในบรรดามเหสีของกษัตริย์อื่น ๆ

มีข้อสังเกตว่าในกลอนข้างต้นมีเนื้อความกล่าวว่านางสร้อยสุดาได้ชื่นใจสามีเมื่อห้ามหรือทัดทานสามีไม่ได้นางก็ปล่อยให้ไปก่อน ความขัดแย้งระหว่างพระสิงห์ไกรภพกับนางสร้อยสุดาจึงมิได้รุนแรงเกินไปมากกว่านั้น

๕.๑.๕ บทบาทของพระแม่เมืองกับการให้กำลังใจสามี

บทบาทนี้เห็นได้จากเรื่องรามเกียรติ์ หลังจากทศกัณฐ์ถูกท้าวมาลีวราชสาปแช่งให้ตายด้วยศรพระรามเพราะไม่ยอมคืนนางสีดาแก่พระรามตามคำตัดสินความของท้าวมาลีวราช ทศกัณฐ์ก็เสียใจและท้อใจ เมื่อนำความมาปรึกษานางมณฑิมา แม้นางมณฑิมาจะไม่เห็นด้วยกับการกระทำของสามีแต่ก็ปลุกปลอบและให้กำลังใจทศกัณฐ์ว่าอย่าเสียใจ ให้คิดอ่านรบให้ชนะจะดีกว่า เมื่อทศกัณฐ์ได้ฟังก็มีกำลังใจขึ้นมาทันที (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๕๐: ๒๓๒) คำปลอบประโลมของนางมณฑิมามีดังนี้

เมื่อนั้น	นวลนางมณฑิมาเหลือ
ฟังพระภัสดาพาที	เทวีตะลึงทั้งกายา
ตั้งหนึ่งพญามัจจุราช	มาพิฆาตให้สิ้นสังขาร
จึงนบนิ้วสนองพระบัญชา	จงฟังเมียว่าอย่าเสียใจ
ระงับพระทัยไว้ก่อน	เอาปัญญาผันผ่อนแก้ไข
พระองค์ก็ทรงฤทธิไกร	ปราบได้ทั่วทั้งธาตุตรี
ท่านไม่นับว่าเป็นหลาน	จะเตือดร้อนรำคาญก็ใช่ที่
จงคิดอ่านในการจะรารี	ให้มีชัยแก่พวกพาลา

หากมิได้นางมณฑิมาช่วยปลุกปลอบใจ ทศกัณฐ์คงต้องอับจนหนทาง เพราะในเวลานั้นเสียใจจนคิดอะไรไม่ออกแล้ว (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๓, ๒๕๕๐: ๒๓๒) ดังเห็นได้จากถ้อยคำที่กล่าวแก่นางมณฑิมาว่า

อภัยครั้งนี้เป็นพันคิด	เจ็บจิตตั้งหนึ่งต้องคร
สุดปัญญาแล้วนะบังอร	ดวงสมรจะคิดฉันทิดี

ส่วนเรื่องสังข์ทอง เมื่อเขยทั้งหลายคนตีคสิแพ้วพระอินทร์ และพระอินทร์เรียกให้เขยคนสุดท้องออกมาตีคสิด้วย ท้าวสามนต์เสียใจและตกใจกลัวจนสติสัมปชัญญะไม่อยู่กับตัวจนถึงขั้นนับหนึ่งถึงสิบไม่ได้แล้วทรงร้องไห้ และในที่สุดด้วยความอับจนก็ถึงแก่สลับไป (บทละครนอก รวม ๖ เรื่อง, ๒๕๕๐: ๑๗๖) ดังปรากฏในกลอนว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เสียใจไม่ได้สิบ
พิไรรำโคกกาจนตาลิบ	แต่อุบอิบอุ้ออ้อขี้ตา
นั่งก้มหน้านึกตรึกไตร	มันก็ยังแต่ไอ้เงาะป่า
จะแต่งให้ไปสู่อู่พารา	น้ำหน้าไหนจะตีคสิเป็น

จะได้ใครดีหนอออกต่อสู้
โศกงานเลือดตากระเด็น

สุดรู้ไม่มีที่เหลียวเห็น
สิ้นสติไม่เป็นสมประดี

จากข้อความข้างต้น ท้าวสามนต์ห่อแค้นและหมดหวังเพราะไม่คิดว่าเจ้าเงาะจะตีคสิเป็น ทั้งยังมองไม่เห็นว่าจะใครจะสามารถตีคสิกู้บ้านเมืองจากพระอินทร์ได้ แต่พระนางมณฑาผู้เป็น มเหสีกลับมีสติและควบคุมสติได้ดีกว่า นางกล่าวแก่สามีว่าน่าขอบใจพระอินทร์ที่ชี้ช่องทางให้ ว่าน่าจะเรียกเจ้าเงาะมาช่วยตีคสิ คำพูดของนางมณฑาชวนให้คิดว่าน่าแปลกที่ท้าวสามนต์คิดว่า คำพูดของพระอินทร์เป็นคำขู่จนท้าวสามนต์ตกใจกลัวถึงขั้นขาดสติ ขณะที่นางมณฑากลับคิด ขอบใจพระอินทร์ที่ชี้ช่องให้เห็นหนทางแก้ไขเหตุการณ์คับขันเฉพาะหน้าได้ ยิ่งนางมณฑาใช้สติ ปัญญาทบทวนเหตุการณ์การหาเนื้อหาปลาของเขยทั้งเจ็ดคน ก็ยิ่งทำให้นางแน่ใจว่าเจ้าเงาะมี ฝีมือดีพอที่จะช่วยบ้านเมืองให้รอดพ้นจากวิกฤตในครั้งนี้ได้ ด้วยเหตุนี้นางจึงกล่าวปลุกปลอบใจ ท้าวสามนต์มิให้สิ้นหวัง และชี้ให้เห็นว่าเจ้าเงาะน่าจะมีฝีมือไม่น้อยเพราะเมื่อครั้งให้หาเนื้อหา ปลาก็สามารถหาได้มากกว่าเขยคนอื่น เมื่อได้ฟังเช่นนั้นท้าวสามนต์จึงมีความหวังในการกู้ บ้านเมืองขึ้นอีกครั้งหนึ่ง (บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง, ๒๕๕๐: ๑๗๗) ถ้อยคำของนางมณฑา มีดังนี้

ผ่านเอ่ยผ่านเกล้า
เออช่างสิ้นสติไม่ตริตรอง
ขอบใจไพร่เขากล่าวถ้อย
เมียมเห็นว่าเงาะนี้มีความรู้
เพื่อนพานถือตัวไม่กลัวใคร
เห็นจะรุ่งเรืองอิทธิฤทธิ์ธา
แต่ก่อนผ่านเกล้าเฝ้าซึ่งโกรธ
แม้เงาะรับผจญเห็นพ้นอาย

อย่าชบเซาทุกขทนหม่นหมอง
จงฟังน้องซึ่งจิตคิดดู
ให้แต่งลูกเขยน้อยออกต่อสู้
พระอย่าได้ลบหลู่ว่าชั่วช้า
น้ำใจในคอนั้นแก่ลัวกล้า
จึงหาเนื้อหาปลาได้มากมาย
จงไปง้อขอโทษเสียให้หาย
ดีร้ายจะได้เวียงชัยคืน

นอกเหนือจากนี้ยังมีปรากฏในตอนอื่นของเรื่อง *สังข์ทอง* ด้วย กล่าวคือเมื่อท้าวยศวิมล และนางจันทเทวีเดินทางไปยังเมืองสามนต์เพื่อรับพระสังข์กลับนคร ตอนแรกท้าวยศวิมลไม่ กล้าไป และขอให้นางจันทเทวีไปคนเดียวเพราะกลัวว่าพระสังข์จะทำร้ายพระองค์เนื่องจากท้าว ยศวิมลเคยให้ลงโทษพระสังข์มาก่อน นางจันทเทวีให้กำลังใจท้าวยศวิมลว่าไม่น่าจะเป็นไปได้ที่ โอรสจะทำร้ายพระบิดาและพระมารดา ทำให้ท้าวยศวิมลมีกำลังใจและยอมไปด้วย (บทละคร นอกกรม ๖ เรื่อง, ๒๕๕๐: ๒๒๗) ดังปรากฏในกลอนว่า

โอรสเราได้ผ่านบ้านเมือง

รุ่งเรืองปรากฏยศศักดิ์ศรี

พ่อแม่มาหาจะฆ่าตี
ซึ่งทรงฤทธิ์คิดเกรงกลัวลูกรัก
มิให้ช่องเคืองที่เรื่อนั้น

ก็ผิดที่ทำงานในคลองธรรม
ไว้พนักงานข้าพระอย่าพรั่น
มาไปด้วยกันเถิดพันปี

๕.๑.๖ บทบาทของพระแม่เมืองกับการสนับสนุนให้คนในครอบครัวปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ

๕.๑.๖.๑ สนับสนุนให้สามีปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ

เรื่องรามเกียรติ์ นางไภยเกษิได้ช่วยชีวิตท้าวทศรถขณะตามท้าวทศรถออกรบและเห็นเพลา
รถทรงหักพระนางได้เอาแขนสอดรับแทนเพลารถนั้นจนกระทั่งท้าวทศรถทำศึกชนะศัตรู เหตุการณ์
นี้สืบเนื่องจากพระอินทร์เชิญท้าวทศรถให้ช่วยปราบปทูตทนต์ยักษที่รุกรานสวรรค์ พระนางไภยเกษิ
ได้ขอตามเสด็จท้าวทศรถไปด้วย ขณะรบกันปทูตทนต์ยักษแผลงศรถูกเพลารถของท้าวทศรถหัก
พระนางไภยเกษิจึงเอาแขนสอดแทนเพลารถพร้อมทั้งตั้งสัตยาธิษฐาน โดยอ้างความซื่อสัตย์ที่
พระนางมีต่อสามีและขอให้ตนอย่ามีอันตรายถึงแก่ชีวิตด้วยการกระทำดังกล่าว การกระทำของ
พระนางทำให้ท้าวทศรถสามารถปราบปทูตทนต์ยักษได้สำเร็จโดยมิทรงทราบเลยว่าเพลารถทรงได้
หักลงขณะทำสงคราม (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๔๐:
๑๙๗-๑๙๘) กวีเล่าเหตุการณ์ดังกล่าวในกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น
เห็นคทาเหล็กลงเป็นผงคลี
เปรี๊ยะเปรี๊ยะดังเสียงสุนีบาต
ศรยักษสำแดงฤทธิไกร

เมื่อนั้น
เห็นเพลารถแก้วมณี
จึงตั้งสัตย์เดชะข้าซื่อตรง
จะเอากรแทนเพลารถชัย
เสียงแล้วยื่นหัตถ์สอดเข้า
ด้วยอานุภาพสัตยา

ปทูตทนต์ยักษ
จับศรโมลีแผลงไป
ต้องรถเพลหาขาดไม่ทรงได้
เวียนไวรอบองค์ภูมิ
จึงโหมนางไภยเกษิ
ต้องศรอสูริหักไป
ต้ององค์ภัสตาหาหมิ่นไม่
อย่าให้อันตรายชีวา
ในดุมต่างเพลารถา
ตั้งมหากายสิทธิ์ฤทธิ

.....
ครั้นเสร็จสังหารอสูริ
เห็นพระมเหสีโสภา
จึงตรัสถามองค์อัศว
รถเราเป็นเหตุประการใด

ภูมิเหลือบแลซ้ายขวา
เอาหัตถาสอดดุมรถชัย
ดวงเนตรผู้ยอดพิสมัย
อรไทจึงทำดังนี้

เมื่อนั้น	โฉมนวนนางไทยเกษิ
จึงสนองพระราชวาทิ	อสุรีมันแผลงศรมา
ต้องเพลารถหัทกระเด็นไป	เกรงจักเสียชัยแก้ยกษา
ตัวข้าจะถวายชีวา	เอาหัตถาสอดเข้าแทนไว้
พระองค์จึงได้สังหาร	ผลาญชีพขุนมารเสียได้
เป็นที่ปรากฏพระยศไป	ทั้งในฟากฟ้าดินดอน

การกระทำครั้งนี้สะท้อนให้เห็นความเสียสละของพระนางไทยเกษิที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของท้าวทศรถ ผู้เป็นสามี อย่างไรก็ตาม ผู้อ่านจะเห็นชัดเจนว่าพระนางไทยเกษิมุ่งมั่นให้ท้าวทศรถปราบปทูตทันตย์กษัตริย์ได้สำเร็จ แต่ก็ได้ตั้งใจสละชีวิตของพระนางเพื่อการดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่าพระนางอธิษฐานขออำนาจความซื่อสัตย์ของตนที่มีต่อสามีช่วยให้พระนางอย่าต้องถึงแก่เสียชีวิตเลย (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๑, ๒๕๕๐: ๑๙๘) ดังปรากฏในกลอนว่า

จึงตั้งสัตย์เดชะข้าชื่อตรง	ต่อองค์ภัสดาหาหมิ่นไม่
จะเอากรแทนเพลารถชัย	อย่าให้อันตรายชีวา
เสียงแล้วยื่นหัตถ์สอดเข้า	ในดุมต่างเพลารถา
ด้วยอานุภาพสัตยา	ตั้งมหากายสิทธิ์ฤทธิ

การกระทำดังกล่าวทำให้ท้าวทศรถซาบซึ้งใจเป็นอย่างยิ่งและให้พรแก่พระนางไทยเกษิว่าหากจะขอสิ่งใดพระองค์ก็ยินดีที่จะให้ เป็นเหตุให้ต่อมาเมื่อพระนางกราบทูลขอราชสมบัติให้แก่อโอรสและให้ขับพระรามออกเดินทางเป็นเวลานานถึง ๑๔ ปี ท้าวทศรถจึงจำใจต้องยอมให้เป็นไปตามคำขอดังกล่าวนี้

๕.๑.๖.๒ สนับสนุนให้พระสุณิสาปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ

เรื่องมโนห์รา ตอนท้าวอาทิตย์วงศ์ผู้เป็นพระราชบิดาของพระสุณิสาเห็นชอบที่จะให้นางมโนห์ราบูชาญตามคำขอร้องของอำมาตย์ นางมโนห์ราคิดอุบายขอปีกหางจากนางจันทเทวีผู้เป็นพระราชมารดาของพระสุณิสาเพื่อขอแต่งตั้งให้ดังตามเป็นครั้งสุดท้าย นางจันทเทวีก็ยอมทำตามคำขอร้องของนางมโนห์รา เหตุการณ์ดังกล่าวเปิดช่องทางให้นางมโนห์ราบินหนีจากการถูกจับตัวไปบูชาญได้ หากนางจันทเทวีไม่สงสารและไม่ยอมทำตามคำขอร้องของนางมโนห์ราแล้วละก็ นางมโนห์ราก็คงต้องตายในพิธีบูชาญเป็นแน่ (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓, ๒๕๓๑: ๔๓๘)

บทบาทดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าพระแม่เมืองมิได้รักและหวังดีแต่เฉพาะโอรส และพระธิดาเท่านั้น หากยังเผื่อแผ่ความรักไปสู่คนที่โอรสหรือพระธิดารักด้วย

๕.๑.๗ บทบาทของพระแม่เมืองกับการติดตามหาคนในครอบครัวที่พลัดพรากจากกัน

บทบาทดังกล่าวของพระมเหสีหรือพระแม่เมืองมิปรากฏในวรรณคดีไทยไม่น้อย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑.๗.๑ การติดตามหาสามี

ในเรื่องรามเกียรติ์ เมื่อหนุมานสะกดท้าวมหาชมพู และนำท้าวมหาชมพูพร้อมแท่นที่นอนไปเฝ้าพระรามที่เขาคันธมาทน์ นางอุตรผู้เป็นมเหสีสังเกตเห็นยอดปราสาทหักทลายก็รู้ว่าผู้นำสามีไปต้องเขี้ยวชาญเวทมนตร์ นางได้สั่งให้โหรหลวงทำนาย เมื่อโหรทำนายว่าอีก ๓ วันสามีจะกลับมาอย่างปลอดภัย นางจึงคลายวิตก แม้กระนั้นนางก็เดาได้ว่าผู้ที่พาสามีไปน่าจะเป็นทูตของพระรามที่มาเรียกตัวสามีไปเฝ้า แต่เมื่อสามีของพระนางไม่ยอมไปเฝ้า จึงถูกบังคับนำตัวไป พระนางเกรงว่าสามีอาจถูกทรมานหรือถูกจองจำหรือถูกสังหาร นางจึงสั่งนิลพัทผู้เป็นหลานให้ตามไปสืบข่าวสามีที่เขาคันธมาทน์ (วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่ม ๒, ๒๕๕๐: ๖๖ และ ๖๗) ดังปรากฏในกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	นางแก้วอุตรเสนา
ครั้นเห็นโหรเฒ่าเข้ามา	กัลยาจึงมีพจมาน
บัดนี้พระปิ่นนครเศ	มงกุฎเกศจอมภพราชฐาน
หายไปที่งั้แทนชัชวาล	ผ่านฟ้าจะเป็นประการใด

และ

เมื่อนั้น	นางแก้วอุตรเสนา
ครั้นเห็นนิลพัทขึ้นมา	โศกาเล่าความแต่เดิมที
วานนี้มีสองวานร	ถือลักษณะอักษรสารศรี
ว่าหน่อท้าวทศธรธิดี	มีนามสมเด็จพระราม
คือองค์พระนารายณ์อวตาร	มาปราบพวกพาลยักษ์
พระองค์จะประชุมโยธา	ยกไปลงกาธานี
ให้หาท้าวนี้ไปเฝ้า	ยังเขาคันธมาทน์คีรีศรี
พระไม่เชื่อถ้อยวาที	สองกระบี่อาจองทะนงใจ
ลอบมาสะกดไสยาสน์	พวองศ์ภูวนาถไปได้

จะทารกรรมจำจองประการใด
ตัวเจ้าผู้ทรงศักดิ์
ยังคั่นธมาทน์บรรพตา

หรือจะฆ่าให้ม้วยชีวา
จงเร่งติดตามไปเสาะหา
ให้แจ้งกิจจว่าร้ายดี

จากถ้อยคำของนางอุตรแสดงให้เห็นว่านางแก้ปัญหาอย่างมีสติและเป็นหญิงฉลาดมาก เมื่อจะขอให้นิลพัทไปสืบข่าวสามี ก็ได้ยกย่องนิลพัทว่า “ทรงศักดิ์ดาฤทธิ์” มีผลให้นิลพัทปลื้มใจ และเต็มใจช่วยอย่างเต็มที่

เรื่อง**สมุทรโฆษ** นางพินทุมดีสร้างศาลาโรงทานและให้วาดรูปเล่าเรื่องราวชีวิตของ นางกับพระสมุทรโฆษตั้งแต่เหตุการณ์ตอนเทพอุ้มสมจนกระทั่งถึงเหตุการณ์ตอนขนขาต พร้อมทั้งสั่งผู้ดูแลศาลาดังกล่าวว่าหากผู้รับทานคนใดดูภาพวาดแล้วร้องไห้โศกเศร้า ให้รับแจ้ง แก่นางทันที (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒, ๒๕๓๐: ๒๖๔) ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า

ทั่วหมู่ประชาตีผองพรรค	รับทานทุกอัน
พึงพาไปเพ่งเลขา	
ใครผู้ดูแล้วโศกา	จงนำกิจจา
มาแจ้งแก่เราถานาน	

ต่อมาเมื่อพระสมุทรโฆษซึ่งแต่งกายเป็นพราหมณ์เดินทางมายังศาลาหลังนั้น และเห็น ภาพวาดดังกล่าวก็โศกเศร้า ผู้ดูแลศาลาโรงทานจึงรับนำความไปแจ้งให้นางพินทุมดีทราบ นาง ได้ฟังก็ยินดียิ่ง รู้ว่าคงต้องเป็นสามีแน่ จึงรีบเดินทางมาดูและต่างก็จำกันได้ (วรรณกรรมสมัย อยุธยา เล่ม ๒, ๒๕๓๐: ๒๗๓) ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

นางสดับก็ปริดา	รอยราชาสู่โรงทาน
จักสมอารมณ์ดาล	อดูระดับด้วยจับปล้น
ตรีพลางสุรางค์ราช	ยุพยาตรผาดผัน
ลุแหล่งอันแบ่งปัน	ปิดเยกอเนกทาน
ทอดทัศนาพบ	ประสพพักตรภูบาล
แปลงเปนทิจาจารย์	ประจักษ์แจ้งฤแห่งฉงน
ตรงเข้าตระกองบาท	ยุคลราชตระบัดดล
เศียรชบสยบสกันธ	ก็พร้อมพรำรำพรรณคัลย์
ท้าวทอดทฤษฎี	ตรุณชีมาจาบัลย์
เพ่งพิศพินิจพรรณ	ตระหนักแน่พระน้องนาง

สองกรธร่วมถอด
รัญจวนฤจิตจาง

เยาวยอดยุพาพลา
จิตรไท้พิโรครวญ

จะเห็นได้ว่าเพราะความฉลาดหรือความมีปัญญาหลักแหลมของนางพินทุมดี ทำให้นางได้พบ
สามีและได้อยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง

นอกเหนือจากนี้ในเรื่องพระนลคำหลวง พระนางทมยันตีก็เป็นพระแม่เมืองอีกองค์หนึ่ง
ที่มีความเฉลียวฉลาดในการติดตามสามีที่หายไปให้เดินทางมาหาทางได้อย่างแยบยลยิ่ง กล่าว
คือ เมื่อสงสัยว่าวาทูกน่าจะเป็นคนเดียวกับพระนล พระนางจึงคิดอุบายโดยกำหนดคุณสมบัติ
เฉพาะของพระนลเป็นเงื่อนไข คือพระนางทมยันตีส่งคนไปแจ้งข่าวแต่พระเจ้าฤตบุตรแห่งนคร
อโยธยาว่าพระนางจะทำพิธีสุมพรใหม่อีกครั้งเพราะพระนางไม่ได้ข่าวของพระนลผู้เป็นสามี
แล้ว พระนางเชิญพระเจ้าฤตบุตรให้เดินทางมายังนครกุณฑินแห่งแคว้นวิทรรกโดยให้มาถึงภายใน
วันเดียวเพื่อให้ทันทำพิธี เพราะเหตุที่มีเวลาน้อยพระเจ้าฤตบุตรจึงให้วาทูกขับรถให้ วาทูก
ใช้ความเชี่ยวชาญเฉพาะตัวขับรถมาได้ทันเวลา ทำให้พระนางทมยันตีเริ่มแน่ใจว่าวาทูกคือ
พระนล เพราะมีแต่พระนลผู้เดียวเท่านั้นที่สามารถขับรถมาได้อย่างรวดเร็วและขับได้ไกลภายใน
ระยะเวลาอันจำกัด (พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐: ๓๕๕-๓๕๕) ต่อมาพระนางทมยันตีได้ตรวจสอบคุณสมบัติ
ของวาทูกอีกหลายประการ จนในที่สุดเมื่อพระนางได้ให้สาวใช้ลอบนำอาหารที่วาทูกปรุงมาให้
พระนางชิม พระนางก็ทราบว่าเป็นรสมือของพระนล (เรื่องเดิม: ๓๕๕) ดังเห็นได้จากคำ
ประพันธ์ต่อไปนี้

ครานั้นโฉมงามผู้ทราชมชเย เคยเสวยซึ่งสรรพมังสา ซึ่งพระนลเคย-
ปรุงแต่ก่อนมา วนิดาจารย์ได้แน่ใจ ครั้นนางลองทรงชิมซึ่งอาหาร ที่ข้าหลวง-
นงคราญนำมาให้ นางร้องกรีดหวีดขึ้นด้วยทันใด ว่าสูตรานันใช้คือพระนล

...

เมื่อแน่ใจแล้ว พระนางจึงให้คนสนิทนำโอรสและพระธิดาไปพบวาทูก เมื่อวาทูก
เห็นก็เข้าไปกอดและร้องไห้ ในที่สุดวาทูกก็ยอมรับว่าพระองค์คือพระนลและได้กลับมาอยู่ร่วม
กับคนในครอบครัวอีกครั้งหนึ่ง

๕.๑.๗.๒ การติดตามหาโอรส

เรื่องสังข์ทอง หลังจากท้าวศวิมลได้ไปรับนางจันท์เทวีกลับมาเป็นมเหสีเหมือนเดิม
แล้ว ทั้งท้าวศวิมลและนางจันท์เทวีทราบข่าวว่าพระสังข์ได้นางรจนาเป็นชายาและบัดนี้เป็น

กษัตริย์ครองเมืองสามนต์ จึงพากันเดินทางไปยังเมืองสามนต์เพื่อรับพระสังข์กลับนครโดยปลอมตัวเป็นคนธรรมดาสามัญ นางจันท์เทวีคิดว่านางและท้าวยศวิมลควรจะไปอาศัยอยู่กับนายประตูล้วนนางจะไปอยู่ช่วยการครัวในวังเพื่อสืบดูว่าพระสังข์อยู่ในเมืองนี้แน่หรือไม่ หากรู้ว่าพระสังข์อยู่ในวังนางก็จะหาทางทำให้โอรสรู้ว่านางติดตามมาอยู่ในเมืองนี้แล้ว (บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง, ๒๕๔๐: ๒๓๒) ความคิดของนางจันท์เทวีปรากฏในกลอนดังนี้

เมื่อนั้น	นางจันท์เทวีก็คิดได้
จึงว่าจำเราจะเข้าไป	อาศัยอยู่ที่นายประตูล้วน
แต่ตัวน้องจะไปในนิเวศน์	ให้นายวิเสทเขาใช้อยู่
เห็นชอบกลจะได้ไต่ถามดู	ให้รู้ตระหนกประจักษ์ใจ
แม่นลูกน้อยหอยสังข์คนนี้แน่	จึงจะคิดผันแปรแก้ไข
ให้รู้ว่าช้าน้อยกับท้าวไท	ตามมาถึงในพารา

กลอนข้างต้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่านางจันท์เทวีเป็นคนเจ้าปัญญาและมีความคิดรอบคอบเป็นอย่างยิ่ง ทั้งยังมีความคิดอันแยบยล คือ นางเลือกวิธีที่จะทำให้พระสังข์รู้ว่านางติดตามมาอยู่ในเมืองสามนต์แล้วด้วยการสลักชั้นฟักจำนวน ๗ ชั้นเล่าเรื่องชีวิตของพระสังข์ก่อนที่จะนำไปแกง (บทละครนอกกรม ๖ เรื่อง, ๒๕๔๐: ๒๓๔) เมื่อพระสังข์เห็นชั้นฟักสลักก็จำได้ว่าเป็นเรื่องของตน ทำให้คิดถึงพระมารดา จึงสั่งให้นำคนทำแกงมาเฝ้า พระสังข์กับนางจันท์เทวีจึงได้พบกัน ชั้นฟักที่นางจันท์เทวีสลักมีดังนี้

ชั้นหนึ่งทรงครรภักัลยา	คลอดลูกออกมาเป็นหอยสังข์
ชั้นสองต้องขับเทียวเซซัง	อ้อมลูกไปยังพนาลัย
ชั้นสามเมื่ออยู่ด้วยยายตา	ลูกยาออกช่วยขับไก่
ชั้นสี่กัลยามาแต่ไพร	ทูลสังข์ปันไปกับนอกชาน
ชั้นห้าบิตุรงค์ทรงศักดิ์	ให้จับตัวลูกรักมาจากบ้าน
ชั้นหกจงจำทำประจาน	ให้ประหารฆ่าฟันไม่บรรลีย์
ชั้นเจ็ดเพชรฆาตเอาลูกยา	ไปถ่วงลงคองคาน้ำไหล
เป็นเจ็ดชั้นสิ้นเรื่องอรไท	ใครใครไม่ทันจะสงกา

การสลักชั้นฟักเล่าเรื่องนับเป็นวิธีการสื่อสารความนัยระหว่างกันอย่างแยบยล เพราะผู้ที่รู้และเข้าใจเรื่องราวดังกล่าวก็คือผู้ที่เคยร่วมชะตากรรมกันมาก่อนเท่านั้น วิธีนี้นับว่าเรียกเรื่องความสนใจได้อย่างดี ทั้งยังทำให้การติดตามค้นหาบุคคลที่ต้องการพบเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

จากการศึกษาบทบาทของพระแม่เมืองในหัวข้อนี้พบว่าพระแม่เมืองในวรรณคดีไทยมีทั้งความรัก ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ และความปรารถนาดีต่อสามี โอรส และพระธิดาเป็นอย่างยิ่ง พระนางไม่เพียงแต่ทำให้คนในครอบครัวมีความสุขกายสุขใจเท่านั้น แต่ยังพยายามระแวดระวังและป้องกันภัยให้แก่คนในครอบครัวอีกด้วย ด้วยการกล่าวเตือนให้เห็นเหตุร้ายหรือผลร้ายที่อาจจะเกิดขึ้น แม้บางครั้งผู้ฟังจะไม่เชื่อคำของนางแต่ก็ถือว่าพระแม่เมืองได้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์แล้ว

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าพระแม่เมืองได้แผ่แผ่ความรักและความปรารถนาดีของนางให้แก่คนอื่นที่เข้ามามีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับโอรสและพระธิดาของพระนางด้วย เช่น เอื้อเฟื้อแก่พระสุณิสา ดังที่พระมารดาของพระสุณิสนั้นปีกหางแก่นางมโนห์รา

อนึ่ง ในยามคับขันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่สามีอับจนหนทาง แก้ปัญหาเฉพาะหน้าไม่ได้ นำแปลกใจว่าพระแม่เมืองกลับมีสติดียิ่ง และสามารถใชสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างน่ายกย่อง ข้อนี้แสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของพระแม่เมืองในการแก้ไขปัญหาคบครัวได้เป็นอย่างดีเลยทีเดียว ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นความมีสติและความมีปัญญาของพระแม่เมืองที่มีมากกว่าสามีในยามที่สามีเกิดความท้อแท้ใจหรือหมดกำลังใจ

อีกประการหนึ่ง พระแม่เมืองบางองค์อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของสามีอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่นในกรณีของนางไถยเกศิที่ช่วยให้ท้าวทศพรปราบปรามพญาคชสีห์ได้สำเร็จ แม้ว่าเพลารถของรถทรงที่ท้าวทศพรประทับจะหักเพราะศรของยักษ์ตนนั้นก็ตาม ลักษณะเช่นนี้แสดงความคิดที่ฉับไวของนางไถยเกศิที่สามารถแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ทันท่วงทีและแสดงความกล้าหาญของนางได้อย่างดียิ่ง

นอกเหนือจากนี้ พระแม่เมืองบางองค์มีวิสัยทัศน์ที่น่ายกย่อง เช่นกรณีของพระนางทมนันตีที่มองเห็นภัยอันตรายที่อาจเกิดแก่โอรสธิดาจึงรีบจัดการส่งโอรสและพระธิดาไปให้พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระนางเลี้ยงดู เพราะขณะนั้นพระนลทรงมัวเมากการเล่นสกาจนไม่มีสติยังคิดในเรื่องอื่นใดอีกแล้ว หากนางไม่รีบดำเนินการก็ไม่แน่ว่าโอรสและพระธิดาอาจตกอยู่ในอำนาจของศัตรูก็เป็นได้

จากการศึกษาข้างต้นทำให้สามารถตั้งข้อสังเกตได้ว่าพระแม่เมืองเป็นคนฉลาด เข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นแก่คนในครอบครัวได้ดี บางครั้งเข้าใจได้ดีกว่าสามีเสีย

อีก ในยามคับขันพระแม่เมืองมีสติและปัญญามากกว่าสามีและสามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดีกว่าสามีด้วย

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าในเรื่องพระนลคำหลวง ในส่วนที่เรียกว่า “อุตตรกถา” ที่อยู่ท้ายเรื่องนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงเบญจธรรมหรือธรรมะ ๕ ข้ออันประเสริฐยิ่งหรือที่น่ายกย่องของมเหสีอย่างพระนางทมยันตี (พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐; ๔๔๙) คุณธรรมดังกล่าว ได้แก่

๑. รักสามีเสมอพระชนม์ชีพของพระนางเอง ปรนนิบัติให้มีความสุขทั้งกลางวันและกลางคืน
๒. หมั่นแสวงหาวิธีปรนนิบัติให้สามีชื่นพระทัย ไม่ว่าจะทรงชอบหรือชังสิ่งใดก็คล้อยตามโดยไม่ทรงทำให้ขัดพระทัย
๓. จงรักภักดีต่อสามีอย่างไม่จัดจาง แม้ยามมีทุกข์ก็ไม่คิดนอกพระทัย
๔. เชื่อฟังสามีอยู่เสมอ
๕. ประกาศคุณวิเศษของสามี

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสรุปว่าเบญจธรรมทั้ง ๕ ข้อนี้เป็นเสมือนเครื่องประดับอันสวยงามของผู้หญิง (เรื่องเดิม: ๔๔๙) ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

อันเบญจธรรมะศิริเศษ ฐะวิสิษฐะโสภี
สำหรับประดับกุละนรี กละรัตนภรณ์

จากการศึกษาบทบาทของพระแม่เมืองที่เพื่อความความสุขของคนในครอบครัวพบว่ามีมากกว่าเบญจธรรม ๕ ข้อที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระบุไว้ นอกจากจะสร้างสรรค์ความสุขให้แก่สามีแล้ว พระแม่เมืองยังมุ่งสร้างความสุขให้แก่โอรสและพระธิดารวมทั้งแก่พระญาติวงศ์อื่น ๆ ด้วย แสดงให้เห็นความมีน้ำใจอันงดงามที่แผ่ไปถึงคนที่อยู่รอบข้างด้วย

๕.๒ บทบาทของพระแม่เมืองกับความสุขของคนในบ้านเมือง

พระแม่เมืองกับความสุขของคนในบ้านเมืองสะท้อนให้เห็นจากพระแม่เมืองในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง บทบาทดังกล่าวมีดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ บทบาทของพระแม่เมืองกับการสรรหาผู้ปกครองบ้านเมือง

บทบาทดังกล่าวเห็นได้ในเรื่องพระอภัยมณี เมื่อพระนางมณฑาซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งมเหสีของท้าวสิลราชแห่งเมืองผลึกทราบจากนางสุวรรณมาลีผู้เป็นธิดาว่าท้าวสิลราชผู้เป็นสวามีสวรรคตกลางทะเลแล้ว พระนางพร้อมทั้งพระราชวงศ์จึงได้เชิญพระอภัยมณีขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมืองผลึกสืบไปเพราะนางทราบดีว่าอุศเรนคงยังเคืองแค้นอยู่และพระอภัยมณีน่าจะปกครองชาวเมืองผลึกให้อยู่เย็นเป็นสุขและพ้นภัยจากอุศเรนได้ พระนางมณฑาได้กล่าวเชิญพระอภัยมณีครองเมืองเพื่อให้บ้านเมืองเกิดความมั่นคง (พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, ๒๕๑๗: ๓๓๒-๓๓๓) ดังนี้

พระคุณล้ำโลกาสุवास	เชิญพระบาทงกษบทศรี
เป็นปิ่นเกล้าชาวประชาทั้งธานี	จะพึงพาบารมีพระสืบไป
.....	
อนึ่งแม่แก่เกือบจะมอดม้วย	พออยู่ด้วยจะได้ฝากซึ่งชากผี
อย่าห่างเหินเชิญสำราญผ่านบุรี	เป็นโมลีโลกาให้ถาวร
แม่อุตส่าห์มารับจงยับยั้ง	ไปอยู่วังให้สุขโสมมสร
แล้วเตือนราชธิดาพะนางอน	ไม่ว่าอนเชษฐานำรำคาญ

นอกจากจะพบในเรื่องพระอภัยมณีแล้ว ยังพบในเรื่องสิ่งทไรภพที่สุนทรภู่แต่งด้วยคือหลังจากที่พระสิ่งทไรภพสังหารท้าวจตุรพักตร์ผู้เป็นบิดาของนางสร้อยสุดาแล้ว ได้นำศพท้าวจตุรพักตร์คืนเมืองและเข้าเฝ้ามเหสีของท้าวจตุรพักตร์ พร้อมทั้งอธิบายให้ทราบความจำเป็นที่ต้องรบกับท้าวจตุรพักตร์ พระนางพอใจพระสิ่งทไรภพและกล่าวเชิญให้เป็นกษัตริย์ครองเมืองแทนท้าวจตุรพักตร์ต่อไป (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๑๒๔) ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

ฝ่ายพระองค์ทรงมหาราชฤทธิ	เข้านั่งชิดโฉมฉายสายสมร
น้อมบังคมชนนีชูลีกร	พระมารดรจงโปรดที่โทษทัณฑ์
อันธรรมาตาฟ้าดินถื่นทวีป	ย่อมรักชีพชีวาจะอาสาญ
พระยกทัพนับแสนไปแน่นันต์	จะผลาญวงศ์พงศ์พันธุ์ให้บรรลัย
จึงต้องสู้ภูวนาถเธอพลาดพลัง	มิทันยังอาวุธสุดแก้ไข
ซึ่งเดิมเหตุเภทพาลประการใด	ย่อมทราบได้บาทาสารพัน
นางฟังคำชำเลื่องดูลูกเขย	ช่างเฉลยล้นลมก็คมสัน
สมกับสร้อยสุดาวิลาวัณย์	ที่ผูกพันพยาบาทคอยคลาดคลาย

จึงตรัสตอบขอบใจที่ได้ศพบ	มาพานพบพงศ์ประยูรไม่สูญหาย
อันองค์ท้าวเจ้าโทโลโมโหร้าย	จึงได้อายอภัยถึงปลดปลง
อันเมืองยักษันครุฑทุกเขตขอบ	เจ้าจงครอบครองความตามประสงค์
ขอฝากเหล่าเผ่าตระกูลประยูรวงศ์	ผู้องค่นักสนมกรมใน
ทั้งเสนาสามนต์พวกพลด้วย	พ้อจงช่วยปกครองให้ผ่องใส
แม้จะขอพ้อเชิญพระศพไป	บรรจไว้ในถ้ำตามธรรมเนียม

อย่างไรก็ตาม พระสิงห์ไกรภพจะต้องกลับไปครองเมืองโกญจาอยู่แล้วจึงถวายสมบัติ และเมืองมารันคืนแด่มเหสีของท้าวจัตูรพัทตร์ เมื่อทำศพท้าวจัตูรพัทตร์เสร็จแล้วพระสิงห์-ไกรภพก็ให้พราหมณ์จินดาปกครองเมืองมารันต่อไป และได้กราบทูลเรื่องนี้ให้มเหสีของท้าวจัตูรพัทตร์รับทราบ (นิทานคำกลอนสุนทรภู่, ๒๕๐๑: ๑๒๗) ดังปรากฏในคำประพันธ์ต่อไปนี้

ลูกให้พี่ที่รักอยู่รองบาท	บำรุงราชนิเวศน์ประเทศสถาน
ให้เผ่าพงศ์วงศ์เสนาमार	สืบสำราญทั้งจังหวัดปฐพี

จากที่กล่าวมานี้เห็นชัดเจนว่าเมื่อกษัตริย์ผู้เป็นสามีสวรรคต มเหสีมีอำนาจในการจัดการเรื่องการปกครองบ้านเมืองต่อไป วิธีหนึ่งคือพยายามคิดหาผู้ปกครองเมืองที่มีความรู้ความสามารถที่จะทำให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขดังเห็นได้จากพฤติกรรมของมเหสีท้าวสิริราชในเรื่อง พระอภัยมณีและมเหสีของท้าวจัตูรพัทตร์ในเรื่องสิงห์ไกรภพ

๕.๒.๒ บทบาทของพระแม่เมืองกับการป้องกันภัยจากศัตรูของบ้านเมือง

บทบาทดังกล่าวเห็นได้จากวรรณคดีไทยหลายเรื่อง

เรื่อง**พระอภัยมณี** เมื่อศึก ๙ ทัพบของนางละเวงยกมาตีเมืองผลึกในขณะที่พระอภัยมณีกำลังหลงรูปนางละเวง นางสุวรรณมาลีซึ่งในเวลานั้นเป็นมเหสีของพระอภัยมณีผู้ครองเมืองผลึกได้แต่งกายเป็นชายนำทหารหญิงจำนวน ๕๐๐ คนที่แต่งกายเป็นชายเช่นกันออกสู้รบกับศัตรูอย่างกล้าหาญแทนพระ อภัยมณีผู้เป็นกษัตริย์แห่งเมืองผลึกในเวลานั้น (พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, ๒๕๑๗: ๔๗๖) ดังนี้

น้องจะขอต่ออยู่ทูลจนสุดฤทธิ	เอาชีวิตแทนทศบาศรี
ขอพระคุณบุญญาฝ่าธุลี	ให้ไพร่ย่อยยับอัปรา
แม้สิ้นบุญทูลกระหม่อมจอมกษัตริย์	จะสูญชาติตยราชพระศาสนา
ขอม้วยมรณก่อนกษัตริย์ภัสตา	พลางโศกอกอดบาทไม่คลาดคลาย

พอเสียงปี่นครนักร้อง
รีบจัดองค์ทรงแต่งแปลงเป็นชาย
ทั้งสาวใช้ใหญ่่น้อยห้าร้อยเศษ
ถือเกาทันท์สันทัดหัดชำนาญ
ออกจากวังตั้งหนึ่งองค์พระทรงยศ
ขุนนางแห่แลสล้างกลางนคร
เที่ยวตรวจพลบนเชิงเทินเนินหอรบ
เห็นทหารด้านเหนือแน่นเหลือแรง
ให้หยุดทัพขับพลพลทหาร
แล้วโฉมยงลงจากรถทจร

กลับมาห้องมณเฑียรวิเชียรฉาย
สะพักสายแสงศรเคยรอนราญ
ต่างแปลงเพศโพกศิระเหมือนทหาร
มากราบกรานเตรียมเสร็จเสด็จจร
ขึ้นทรงรถเนาวรัตน์ประภัสสร
อัสตรเดินรอบขอบกำแพง
จนจวนพลบทินกรก็อ่อนแสง
ข้าศึกแทงเจ็บป่วยลงม้วยมรณ
ขึ้นรอนราญรบริบสลับสลอน
เที่ยวไล่ต้อนโยธาเข้ารวี

นางสุวรรณมาลีออกรบหลายครั้งจนกระทั่งถูกเกาทันท์จึงบอกสุดสาครให้ต้านทัพไว้ก่อน พระนางจะขอกลับเข้าไปทำแผลแล้วจึงจะออกมารบต่อ (พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, ๒๕๑๗: ๔๘๔) ดังนี้

ฝ่ายโฉมยงองค์มิ่งมเหสี
ถูกเกาทันท์กลั่นแกล้งแข่งพระทัย
ต่างหยุดรถดองศ์ดำรงนั่ง
ให้เสียวซาบอาบจิตด้วยพิษยา
แม้จะถูกถูกรนุอยู่ไม่ได้
สักครู่หนึ่งจึงจะมาไม่ช้านาน

เมื่อไพร่รุมจับรับไม่ไหว
เอาสไบพันทับให้ลับตา
โลหิตหลังไหลซาบอาบอังกษา
ยังอุตสาห์สั่งความสามกุมาร
จะไปใส่ยาแก้แผลสมาน
พอช่วยต้านตั้งมั่นกันพารา

พระอภัยมณีได้ชมความกล้าหาญของนางสุวรรณมาลีในการรบข้างต้นไว้ในตอนท้ายเรื่องเมื่อนางสุวรรณมาลีถูกมังกลาจับตัวไปคราวศึกชิงโคตรเพชร (พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่, ๒๕๑๗: ๑๑๘๙) โดยกล่าวชมว่า

เมื่อเรือแตกแยกย้ายเหมือนตายแล้ว
เมื่อทุกขมีพีคลั่งไปครั้งนั้น
เจ้าคุมทัพรับท้าวแก้วประเทศ
ทัพลังกาฝรั่งมาครั้งนี้

กลับได้แก้วกลอยใจมาไอศวรรย์
ทมิฬมันมาสมทบรบบุรี
ไม่เสียเขตแดนตายพลัดพรายหนี
กลับเสียที่ทั้งตัวจากผัวไป

เรื่องสังข์ทอง พระอินทร์วางกลอุบายให้พระสังข์ยอมถอดรูปเงาะโดยเหาะลงมาทำท้าวสามนต์ตีคลี ถ้าฝ่ายท้าวสามนต์ตีคลีแพ้พระอินทร์พระอินทร์ก็จะรับบ้านเมือง ท้าวสามนต์

รับคำทำโดยคิดว่าหากเขยน่าจะช่วยได้ แต่หากเขยทั้งหกคนก็ตีคลีแพ้พระอินทร์ ฝ่ายพระอินทร์ จึงขอให้เจ้าเงาะตีคลีแก้มือแทนเขยทั้งหกคน มิเช่นนั้นจะริบเมืองเสีย ครั้งแรกท้าวสามนต์ ก็ท้อใจเพราะไม่คิดว่าเจ้าเงาะจะตีคลีได้ นางมณฑาต้องชี้แนะว่าเจ้าเงาะน่าจะมีฝีมือไม่น้อยเพราะ ครั้งหาเนื้อหาปลาแข่งกับหกเขยเจ้าเงาะก็หาได้มากกว่าคนอื่น หากท้าวสามนต์ยอมไปขอร้อง เจ้าเงาะน่าจะช่วยบ้านเมืองเอาไว้ได้ ท้าวสามนต์จึงมีความหวังขึ้นมาอีกครั้ง อย่างไรก็ตาม ท้าวสามนต์ไม่ยอมไปเจรจากับเจ้าเงาะเองแต่ขอร้องนางมณฑาให้ไปขอร้องเจ้าเงาะแทน ท้ายที่สุด พระนางมณฑาได้ไปหาเจ้าเงาะที่กระท่อมปลายนาเพื่ออ้อนวอนให้เจ้าเงาะช่วยตีคลีกับพระอินทร์ เมื่ออ้อนวอนเองไม่สำเร็จนางมณฑาจึงขอร้องนางรจนาให้ช่วยอ้อนวอนเจ้าเงาะแทน จนกระทั่ง เจ้าเงาะใจอ่อนและยอมช่วยเหลือ (บทละครนอกกรรม ๖ เรื่อง, ๒๕๔๐: ๑๘๐) ทั้งนี้ นางมณฑาคงเดาได้ว่าเจ้าเงาะน่าจะรักรจนาจนไม่อาจปฏิเสธคำขอร้องของนางได้ ในที่สุดเจ้าเงาะก็ ใจอ่อนยอมถอดรูปและช่วยตีคลีจนชนะพระอินทร์และกู้บ้านเมืองคืนมาได้ นับว่าพระนางมณฑา มีบทบาทสำคัญไม่น้อยในการช่วยกู้บ้านเมืองให้ปลอดภัยในครั้งนี้ เพราะหากนางไม่ยอมเป็นตัว แทนของท้าวสามนต์ไปที่กระท่อมปลายนาของเจ้าเงาะ ท้าวสามนต์ก็คงไม่สามารถกู้บ้านเมือง ไปได้ พระนางมณฑาทกล่าวแก่นางรจนาดังนี้

ครั้นสร้างกันแสงจึงแจ้งเหตุ	บัดนี้บิดุเรศละห้อยหา
แต่เฝ้าเร้ารบมารดา	ให้ออกมาแจ้งความแก่ทราวม้วย
เจ้าก็รู้อยู่แล้วสินะลูก	เขาดูถูกมาล้อมกรุงใหญ่
ชั้นพนันตีคลีเอาเวียงชัย	หมายใจจะริบบูรีเรา
ท้าวให้อัชเชยทั้งหกคน	ออกประจัญตีคลีก็แพ้เขา
พระบิดาทูกข์ร้อนลงนอนเขา	เสียบเหงาไปสิ้นทั้งธานี
จะผินหน้าพึ่งใครไม่ได้แล้ว	เห็นแต่ลูกแก้วทั้งสองศรี
เจ้าช่วยวอนว่าแก่สามี	เชิญไปตีคลีอย่าน้อยใจ
ขอพึ่งไบบุญของเจ้าเงาะ	อนุเคราะห์กู้เมืองไว้ให้ได้
เจ้าอย่าเคืองขัดตัดอาลัย	ทำคุณแม่ไว้เถิดลูกน้อย

นอกจากนี้พระนางมณฑายังอ้อนวอนเจ้าเงาะให้ยอมไปตีคลีกับพระอินทร์หลังจากเจ้าเงาะไม่สนใจคำอ้อนวอนของรจนา (บทละครนอกกรรม ๖ เรื่อง, ๒๕๔๐: ๑๘๑ และ ๑๘๒) พระนางมณฑากล่าวว่า

เมื่อนั้น	นางมณฑาทอนใจพิโรว่า
เจ้าเงาะเอ๋ยนั่งได้ไม่เมตตา	จะให้เมียมรณาเสียจริงจริง
อันทุกข์ร้อนครั้งนี้มิใช่เล่น	ช่างไม่เห็นด้วยมั่งมานั่งนั่ง

หรือพ่อแค้นบิดาว่าซังซิง
เจ้ามาตัดอาลัยเยื่อใยเสีย
จงเห็นแก่แม่เถิดอย่าถือใจ

แม่อังวอนง้อขอภัย
ทำให้เมียมั่นหมองนั่งร้องไห้
นางพิริพีโรราพัน

และ

สารพัดตัดพ้อพ้อตา
ทั้งกระทบกระเทียบเปรียบเปรย
ถึงโกรธพ้อก็เห็นกับแม่บ้าง
ดูหุรูช่างตั้งใจแต่หัวเราะ
เสียแรงแม่มาง้อขอโทษแล้ว
นางรบเร้าเฝ้าวอนจนอ่อนใจ
โหมยงจงเอ็นดูมารดร
แม่นี้จนจิตคิดกลัว

แหลมหลักหนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
ไม่ปราณีบ้างเลยหรือเจ้าเงาะ
อย่าให้นั่งน้ำตาหลงเผลอเผลอ
ไม่ช่วยอนุเคราะห์แล้วหรือไร
ลูกแก้วจะโกรธซึ่งไปถึงไหน
จึงผินไปว่ากล่าวลูกสาวตัว
ช่วยอ้อนวอนอีกสักครั้งเถิดทูนหัว
จะรอดก็เพราะผิวเจ้าเมตตา

นอกเหนือจากนี้ยังเห็นตัวอย่างได้จากบทบาทของมาณพซึ่งก็คือบทบาทนางแก้วหน้าม้าในร่างชาย ในเรื่องแก้วหน้าม้าสำนวนของนายบุษย์ หลังจากที่นางแก้วหน้าม้าในร่างของผู้หญิงซึ่งก็คือนางมณีได้รับการอภิเษกเป็นมเหสีของพระปิ่นทองแล้ว ยักษ์ประกายกรดยกทัพมารุกรานนครของพระปิ่นทองเพื่อแก้แค้นที่สหายของตน (ยักษ์ประกายมาต) ถูกนางมณีฆ่าตาย นางมณีได้อาสาออกรบและฆ่ายักษ์ประกายมาต ทำให้บ้านเมืองปลอดภัยจากการรุกรานของยักษ์ประกายกรด (อัศวินย์ เรื่องรอง, ๒๕๓๙: ๑๗๖)

จากที่กล่าวมานี้ มีข้อสังเกตว่าบทบาทของพระแม่เมืองในการสรรหาผู้ปกครองคนใหม่ หรือบทบาทในการป้องกันภัยจากศัตรูของบ้านเมืองนี้ไม่เคยปรากฏในคำสอนหลักการประพฤติปฏิบัติของผู้หญิงเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่มีในคำสอนที่พระราชมารดาสอนพระธิดาก่อนที่จะส่งตัวพระธิดาให้แก่พระขามาดาหรือพระราชบุตรเขยในพิธีอภิเษกสมรสหรือภายหลังพิธีอภิเษกสมรส

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าบทบาทดังกล่าวของพระแม่เมืองน่าจะเกิดโดยอัตโนมัติอันสืบเนื่องมาจากความรักบ้านเมืองและราษฎร จึงรับหน้าที่สรรหาผู้ปกครองให้แก่ราษฎรเสียเอง เพราะในเวลานั้นขาดกษัตริย์ปกครองและพระนางเองก็จำต้องทำหน้าที่ดูแลปกครองเป็นการชั่วคราวไปก่อน

การที่กวีให้พระแม่เมืองทำหน้าที่แทนสวามีน่าจะสื่อความคิดว่าผู้หญิงสามารถทำหน้าที่แทนผู้ชายหรือทำหน้าที่เลี้ยงชายได้

เรื่องนี้หากพิจารณาวรรณคดีโบราณของไทยพบว่ามืบทบาทของผู้หญิงในเรื่องนี้อยู่บ้าง เช่น พระนางบุญเหลือในเรื่อง *ลิลิตพระลอ* ที่ปกครองเมืองสรวงเป็นการชั่วคราวระหว่างที่พระลอ ผู้เป็นโอรสเดินทางไปหาพระเพื่อนและพระแพงที่เมืองสรองและปกครองเป็นการถาวรหลังจากที่พระลอสวรรคตแล้ว

นอกจากนี้ยังพบในตำนานบางเรื่อง เช่น *ตำนานเรื่องพระนางจามเทวีวงศ์* ผู้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งนครทริภุญชัยขณะมีพระชนมายุเพียง ๒๖ พรรษาโดยครองเมืองตั้งแต่ปี ๑๒๐๒ - ๑๒๐๙ พระนางเป็นพระแม่เมืองของพระเจ้ารามราชแห่งนครละโว้ แต่เมื่อได้รับเชิญให้ไปครองนครทริภุญไชย พระนางก็จ่ายอมสละความสุขส่วนตัว และยอมพรากจากสามีเพื่อเห็นแก่ประชาชนที่ขาดไร้ผู้ปกครองเมืองในเวลานั้น พระนางได้รับยกย่องว่าเก่งเรื่องการใช้ดาบคู่ พระนางสามารถรบชนะชายได้ เช่น รบชนะกองทัพของนครโกสัมพี (กิตติ วัฒนะมหาตม์ และ สัจจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๔๔: ๑๘ - ๒๑) และรบชนะขุนวิลังคะผู้เป็นหัวหน้าชาวลิ่วที่ยกทัพมาบีบบังคับให้พระนางยอมเป็นมเหสี ในที่สุดก็ถูกพระนางปราบได้อย่างราบคาบ เป็นต้น (เรื่องเดิม: ๓๙ - ๔๕)

หากพิจารณาจากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสังคมโลกพบว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางเมืองอังกฤษมีพระนางเจ้าวิกตอเรียเป็นกษัตริย์ปกครอง สุนทรภู่อาจจะได้ยืมเรื่องนี้จึงได้แต่งให้นางละเวงในเรื่อง *พระอภัยมณี* เป็นกษัตริย์ครองเมืองลังกา หลังจากพระราชบิดาและอุศเรนผู้เป็นเชษฐาสิ้นพระชนม์แล้ว

ส่วนเรื่องที่พระแม่เมืองมีบทบาทในการรบกับศัตรูของบ้านเมืองนั้นเป็นบทบาทใหม่ที่เริ่มเห็นได้ในวรรณคดีไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ซึ่งพบได้ในเรื่อง *พระอภัยมณี* และเรื่อง *แก้วหน้าม้า*

เรื่อง *พระอภัยมณี* นางละเวงแม้จะเป็นหญิงแต่ก็ปกครองเมืองได้และทำสงครามได้เยี่ยงชาย นอกจากนี้นางสุวรรณมาลีผู้เป็นมเหสีของพระอภัยมณีสามารถปกครองบ้านเมืองแทนพระอภัยมณีและนำทัพทหารหญิงออกรบกับเมืองลังกาได้อย่างกล้าหาญ

การที่กวีสร้างตัวละครพระแม่เมืองให้สามารถรบได้เยี่ยงชายหรือเยี่ยงตัวเอกฝ่ายชาย อาจเกิดจากกวีเห็นตัวอย่างจากเรื่องจริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในกรณีที่ท้าวสุนาริรวบรวมหญิงไทย ออกรับมือการรุกรานของเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ที่ยกมาตีไทยใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ซึ่งอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (เจือ สดะเวทิน, ๒๕๒๒: ๑๕๖) หรือกวีอาจได้ตัวละครหญิงที่รบเก่งมาจากเรื่อง *สามก๊ก* ซึ่งนิยมอ่านกันมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ในเรื่องนี้มีตัว

ละครหญิงชื่อซุนฮูยีนผู้เป็นน้องสาวของซุนกวนซึ่งต่อมาได้เป็นภรรยาของเล่าปี่ นางซุนฮูยีนนี้เป็นผู้หญิงที่ชอบการรบพุ่งเป็นอย่างมาก ลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นว่าวีไทยยอมรับความสามารถของผู้หญิงมากขึ้นและเห็นว่าผู้หญิงก็สามารถทำสงครามหรือนำทัพเหมือนผู้ชายได้เช่นกัน

๖. ความสรุป

แม้จะเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าสมัยโบราณผู้หญิงในสังคมไทยมีสถานภาพต่ำกว่าชาย และมีลักษณะเป็นผู้ตามมากกว่าผู้นำ แต่จากการศึกษาบทบาทหน้าที่ของพระแม่เมืองในวรรณคดีนิทานประเภทลายลักษณ์ของไทยสะท้อนให้เห็นบทบาทความสำคัญของพระแม่เมืองอยู่มาก ทั้งที่เป็นบทบาทความสำคัญที่มีต่อคนในครอบครัวและต่อคนในบ้านเมือง

ในด้านบทบาทความสำคัญที่มีต่อคนในครอบครัวเห็นชัดเจนว่าพระแม่เมืองมุ่งมั่นในการสรรค์สร้างความสุขให้แก่คนในครอบครัวอันเป็นหน่วยเล็กที่สุดของสังคมและของบ้านเมือง พระแม่เมืองเตือนคนในครอบครัวให้ปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละคนอย่างดีที่สุด และประพฤติตนอย่างมีคุณธรรม ใช้ความคิดและสติปัญญาปกป้องระวังภัยให้แก่คนในครอบครัวให้กำลังใจหรือให้ความหวังแก่คนในครอบครัว หรือปลุกปลอบใจมิให้ท้อแท้ สนับสนุนให้คนในครอบครัวปฏิบัติภารกิจได้สำเร็จ รวมทั้งมีวิธีการอันชาญฉลาดในการติดตามหาคนในครอบครัวที่พลัดพรากจากกันไปให้ได้กลับมาพบกันและได้อยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง

พฤติกรรมต่าง ๆ ข้างต้นสะท้อนให้เห็นความรักของพระแม่เมืองที่มีต่อคนในครอบครัว มองเห็นความรัก ความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดีที่พระแม่เมืองมีต่อสามี ความรักและความห่วงใยที่พระแม่เมืองมีต่อโอรสและพระธิดา นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นความเคารพที่พระแม่เมืองมีต่อสามีได้เป็นอย่างดีอีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่าแม้แม่เหล็จะได้เตือนสติสามีแล้ว แต่ถ้าสามีไม่ทรงเชื่อหรือไม่ปฏิบัติตามคำเตือนดังกล่าว พระแม่เมืองก็ไม่สามารถบังคับสามีได้ เพียงแต่รู้สึกเสียใจหากเกิดผลร้ายแก่สามีอันสืบเนื่องจากการไม่ฟังคำเตือน ทั้งยังไม่มี การกล่าวซ้ำเติมสามีให้เสียใจที่ไม่ฟังคำเตือนแต่อย่างใดเลย

หากพิจารณาขอบเขตพฤติกรรมของพระแม่เหล็ที่สัมพันธ์กับคนในครอบครัวแล้ว ผู้วิจัยพบว่ามีขอบเขตพฤติกรรมที่ค่อนข้างกว้างขวาง คือ เป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับสามี พระโอรส พระธิดา พระชามาตา พระสุณิสา และพระนัดดา เป็นต้น

ด้านบทบาทความสำคัญที่พระแม่เมืองมีต่อคนในบ้านเมือง ผู้วิจัยพบว่าบทบาทของพระแม่เมืองมีส่วนช่วยให้บ้านเมืองอยู่รอดปลอดภัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของพระแม่เมืองในช่วงเวลาที่สวามีมิได้อยู่ในบ้านเมือง หรือในยามที่สวามีมีพระทัยผิดไปจากปรกติ หรือมีพระทัยอ่อนแอหรือขลาดกลัว นอกจากนี้บางครั้งพระแม่เมืองยังมีบทบาทในการสรรหาผู้นำคนใหม่หรือกษัตริย์พระองค์ใหม่มาปกครองบ้านเมืองหลังจากผู้ครองเมืองคนเดิมสวรรคตไปแล้ว ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นภาวะความเป็นผู้นำของพระแม่เมืองในวรรณคดีไทยได้อย่างชัดเจน

อนึ่ง ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าบทบาทของพระแม่เมืองในการนำทัพสู้กับศัตรูไม่ปรากฏในวรรณคดีไทยโบราณ หรือพบบ้างเล็กน้อยในตำนานบางเรื่อง แต่กลับพบมากขึ้นในวรรณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เช่น พบในบทบาทของนางสุวรรณมาลี นางละเวง และนางวาสิในเรื่อง *พระอภัยมณี* และพบในบทบาทของนางแก้วหน้าม้าในร่างปลอมเป็นชายที่ใช้ชื่อว่ามาณพ เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นสถานภาพและความสามารถของผู้หญิงที่เท่าเทียมกับผู้ชายในวรรณคดีรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างเด่นชัด ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะหญิงไทยหลายคนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์มีความสามารถทัดเทียมชาย กล่าวคือ มีกวีหญิงที่สามารถแต่งคำประพันธ์ได้ดีเฉกเช่นชาย เช่น กรมหลวงนรินทรเทวีผู้เขียน *จดหมายเหตุความทรงจำ* คุณพุ่มผู้แต่งวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น *โคลงและเพลงยาวบวงสรวงฉลองสระกระษตรี นิราศบางยี่ขัน* และ *เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* นอกจากนี้ยังมีคุณสุวรรณผู้แต่งวรรณคดีไทยหลายเรื่องเช่นกัน เช่น *กลอนเพลงยาวเรื่องหม่อมเป็ดสวรรค์* *กลอนเพลงยาวเรื่องพระอาการประชวรของกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ* *บทละครเรื่องพระมะเหลเถไถ* และ *บทละครเรื่องอุณรุธร้อยเรื่อง* นอกเหนือจากนี้ยังมีกวีหญิงบางคนที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ ทรงยกย่องว่าแต่งวรรณคดีได้ดีกว่าชายเสียอีก เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามณฑา และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอุบลผู้เป็นพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หรือเป็นพระน้องนางเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทั้งสองพระองค์ ทั้งสองพระองค์ทรงนิพนธ์เรื่อง *กุมารคำฉันท์* (กุมารคำฉันท์, ๒๕๓๙: “คำนำ” ข) ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

...ถ้าว่าตามสันนิษฐานดูทำนองเหมือนจะแต่งในรัชกาลที่ ๒ ด้วยมีเรื่องปรากฏว่าในรัชกาลนั้นโปรด ฯ ให้แต่งหนังสือ *มหาชาติคำหลวง* ซึ่งฉบับขาดมาแต่ครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาให้บริบูรณ์ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ อาจเป็นเหตุชวนให้พระเจ้าน้องนางเธอทั้ง ๒ พระองค์ซึ่งทรงศึกษาอักษรวิธีได้เชี่ยวชาญทรงแต่งฉันท์กุมารในรัชกาลที่ ๒ นั้นก็เป็นได้

คำฉันท์กุมารที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ใครอ่านก็เห็นจะยอมหมดทุกคนว่าแต่งดีหนักหนา ถึงสำนวนผู้ชายก็ยากที่จะแต่งให้เทียมถึงได้ ควรเป็นตัวอย่างให้เห็นความได้ข้อหนึ่งว่าการศึกษาของสตรีในประเทศของเรา นี้โดยจะเพาะที่เป็นสมาชิกในราชสกุลได้รุ่งเรืองมาแต่โบราณ

อนึ่ง ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังมีผู้หญิงที่เป็นทหารรักษาความสงบเรียบร้อยเฉกเช่นทหารผู้ชายได้ ดังเห็นได้ชัดเจนจากภาพของ “นางนายทหารรักษาพระองค์ฝ่ายในอย่างครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช” ที่ปรากฏในภาพลำดับที่ ๔๘ ในหนังสือ *มหามกุฏราชคุณานุสรณ์* (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๕๖๙) ในภาพดังกล่าวมีนางนายทหารรักษาพระองค์ ๓ นาง ได้แก่

๑. เจ้าจอมมารดาเขียน
๒. ท้าววรจันทร์หรือเจ้าจอมมารดาวาด
๓. ท้าววนิดาพิจาริณี

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์สูงกว่าสมัยก่อนหน้าเป็นอย่างมาก

ผลการวิจัยเรื่อง “พระแม่เมืองกับความสุขของคนในครอบครัวและความสุขของคนในบ้านเมือง” ครั้งนี้อาจทำให้ผู้อ่านบางคนเข้าใจผิดว่าบทบาทของพระแม่เมืองที่มีต่อความสุขของคนในครอบครัวมีมากกว่าบทบาทของแม่เหล็กที่มีต่อความสุขของคนในบ้านเมือง แต่แท้จริงแล้วบุคคลต่าง ๆ ในครอบครัวของพระแม่เมืองก็คือคนระดับผู้ปกครองบ้านเมืองที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการรังสรรค์ความสุขให้แก่คนในบ้านเมืองนั่นเอง

ผู้วิจัยหวังว่าการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะช่วยให้ผู้อ่านวรรณคดีไทยสามารถเข้าใจบทบาทของพระแม่เมืองหรือของพระแม่เหล็กที่มีต่อครอบครัวและต่อบ้านเมืองได้ชัดเจนขึ้น เห็นความมีสติปัญญา ความรอบคอบ ความมีน้ำใจ ความสามารถทางการเมืองการปกครองของพระแม่เมืองได้อย่างเด่นชัด ทำให้เห็นคุณค่าของพระแม่เมืองมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

กิตติ วัฒนะมหาตม์ และสุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ๒๕๕๕. *จามเทวี จอมนางทริภุญไชย*
ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. ๑๘ - ๒๑.

เจือ สตะเวทิน. ๒๕๒๒. สุนทรภู่. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

บทละครนอกกรวม ๖ เรื่อง ๒๕๔๐. พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ.

พระนลคำหลวง พระราชนิพนธ์สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว, ๒๕๒๐: กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

พระอภัยมณีคำกลอนของสุนทรภู่. ๒๕๑๗. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

พ. ณ ประมวญมารค (รวบรวม). ๒๕๐๑. นิทานคำกลอนสุนทรภู่. พระนคร: แพร่พิทยา.

พิทยาลงกรณ์, พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. ๒๕๑๑. พระนลคำฉันท์. พระนคร: คลังวิทยา.

เรื่องอิเหนาพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ๒๕๑๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เล่ม ๑-๔. ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๒ ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๓ ๒๕๓๑. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ๒๕๑๓. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

อัศวินย์ เรื่องรอง. ๒๕๓๙. การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องแก้วหน้าม้า. วิทยานิพนธ์
หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย